

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«Біографічний підхід у навчанні історії як інструмент формування культурної компетентності (на прикладі Степана Рудницького)»

студента 2 курсу, групи СОІ-2м
спеціальності 014 «Середня освіта»
(за предметними спеціальностями)
предметної спеціальності
014.03 «Середня освіта (Історія
та громадянська освіта)»
Боб'яка Дениса Любомировича

Керівник: завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії,
доктор історичних наук, професор
Райківський Ігор Ярославович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Королько Андрій Зіновійович

Івано-Франківськ – 2025 р.

Зміст

Вступ	3
Розділ 1. Література і джерельна база дослідження.....	6
1.1 Стан наукової розробки теми.....	6
1.2 Первинні джерела.....	12
Розділ 2. Наукова та освітня діяльність Степана Рудницького.....	18
2.1 Основні віхи життєвого шляху	18
2.2 Наукова та освітня діяльність	21
Розділ 3. Методичні підходи до вивчення біографій українських діячів у ЗЗСО та формування культурної компетентності.....	41
Розділ 4. Використання матеріалів про життя і діяльність Степана Рудницького на уроках історії та в позашкільній роботі.....	55
Висновки	67
Список використаних джерел.....	70
Додатки	75

Вступ

Актуальність теми. Сучасна історична освіта дедалі більше орієнтується на компетентнісний підхід, що передбачає не лише засвоєння фактичного матеріалу, а й розвиток умінь учнів критично мислити, інтерпретувати джерела, усвідомлювати власну культурну ідентичність та місце особистості в історичному процесі. У цьому контексті біографічний підхід посідає особливе місце, оскільки дозволяє розглядати історію через призму людських доль, наукових відкриттів, моральних виборів та життєвих обставин конкретних діячів. Актуальність роботи зумовлена потребою оновлення методичних засад викладання історії шляхом осмисленого використання біографічного матеріалу як інструменту формування культурної компетентності учнів. Особливо значущим у цьому аспекті є приклад Степана Рудницького – видатного українського географа, картографа, історика науки, громадського та політичного діяча, чия діяльність поєднує у собі наукову інноваційність, державницьке мислення та трагічний досвід репресованого інтелектуала. Його спадщина відкриває широкі можливості для формування в учнів розуміння простору, території, націєтворення, історичної пам'яті та культурної ідентичності.

У науковому дискурсі значна увага приділяється питанням біографістики, культурної компетентності та педагогічних умов формування історичного мислення. Серед дослідників, на яких спирається автор роботи, варто виділити українських педагогів, методистів, що обґрунтовували значення особистісно орієнтованого підходу та біографічних матеріалів у навчанні історії (О. Пометун, І. Романюк, Л. Войтович, Т. Ладиченко, В. Мисан, І. Коляда та ін.). Значний вклад у розуміння культурної компоненти змісту освіти зробили сучасні науковці, які звернули увагу на виховний потенціал історії, формування ціннісних орієнтацій та розвиток громадянської ідентичності учнів у руслі компетентнісного підходу. Окремої уваги заслуговують праці, присвячені репресованим діячам української науки і культури в період сталінського партійно-тоталітарного режиму, що були маловідомими для широкого загалу на

радянській Україні як «буржуазні націоналісти», а в наш час формують етичний контекст для осмислення історії через долі окремих особистостей.

Отже, наукова і суспільна актуальність спонукали вибір теми пропонованої роботи, в якій на прикладі життя і діяльності С. Рудницького висвітлюється біографічний підхід у навчанні для формування культурної компетентності.

Об'єктом дослідження є процес формування культурної компетентності в учнів закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО), роль у ньому вивчення біографій видатних українських діячів.

Предмет дослідження – біографічний підхід у навчанні історії та його методичне застосування на прикладі постаті Степана Рудницького.

Метою роботи є комплексне дослідження біографічного підходу в навчанні історії та визначення його ролі у формуванні культурної компетентності учнів на прикладі життя і діяльності Степана Рудницького.

Для досягнення мети необхідно виконати такі **завдання**:

- проаналізувати теоретичні засади біографічного підходу в історичній освіті;
- визначити особливості використання біографічних джерел у формуванні культурної компетентності;
- дослідити життєвий шлях і наукову спадщину Степана Рудницького як змістову основу для реалізації біографічного підходу;
- визначити методичні можливості використання біографічного матеріалу на уроках історії та в позакласній діяльності;
- розробити практичні рекомендації щодо впровадження біографічного підходу в шкільний курс історії.

Методи дослідження. У роботі використано системний і міждисциплінарний підходи; методи аналізу й синтезу; історіографічний аналіз; методи біографічних реконструкцій; порівняльно-історичний метод; контент-аналіз джерел; методи педагогічного спостереження та узагальнення навчальної практики та ін.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання отриманих результатів у діяльності вчителів історії, методистів, розробників навчальних програм та освітніх матеріалів. Розроблені рекомендації можуть бути впроваджені під час вивчення історії України в старших класах ЗЗСО, в роботі історичних гуртків, проведенні виховних заходів, присвячених видатним діячам української науки та культури. Біографічний підхід на прикладі С. Рудницького сприяє формуванню в учнів уміння співвідносити історичні події з життєвими долями особистостей, розвивати критичне мислення та усвідомлювати значення наукової спадщини для формування національної історичної пам'яті.

Апробація результатів дослідження була здійснена у виступі на другій секції («Регіонознавчі дослідження і музейна справа в Україні: історія і сучасний стан») під час Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих вчених «П'яті Грабовецькі історичні читання» 4 грудня 2025 р. на тему «Обґрунтування Степаном Рудницьким територіальних меж України в контексті геополітичних реалій періоду Української революції 1917–1921 рр.», з публікацією матеріалів.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 83 сторінки, з яких 69 – основний текст. У кінці роботи вміщено додатки, в т. ч. план-конспект уроку. Список використаних джерел містить 59 найменувань.

Розділ 1. Література і джерельна база дослідження

1.1 Стан наукової розробки теми

Постать С. Рудницького як фундатора національної географії посідає значне місце в сучасному українському науковому дискурсі. Для реалізації біографічного підходу в навчанні історії та формування культурної компетентності учнів критично важливим є глибокий аналіз наукового доробку, присвяченого вченому. Сучасна українська історіографія накопичили значний масив досліджень, які висвітлюють не лише фактичну біографію вченого, але й еволюцію його наукових поглядів, громадську діяльність та внесок у державне будівництво.

Представлений нижче огляд охоплює ключові монографічні дослідження та наукові статті провідних фахівців (О. Шаблія, П. Штойка, І. Стебельського та ін.), що дозволяє сформувати цілісне уявлення про багатогранність таланту С. Рудницького. Аналіз цих праць дає змогу виокремити основні вектори наукових пошуків – від фундаментальної географії до геополітики та картографії, що є необхідним підґрунтям для дидактичної адаптації образу вченого в шкільному курсі історії. Як уже зазначалося, в радянські часи С. Рудницький був репресований і як «ворог народу» під надуманими звинуваченнями на довгі десятиліття потрапив у численну когорту українських діячів, творча спадщина яких була, по суті, заборонена, навіть не згадувалася.

Дослідження життя і діяльності С. Рудницького почало здійснюватися лише з проголошенням незалежності в Україні 1991 р. та раніше в діаспорній історіографії. В останні десятиліття з'явилося ряд ґрунтовних досліджень, що прямо чи опосередковано висвітлюють постать видатного науковця. Так, у спеціально присвяченій досліджуваній тематиці статті А. Байцара розглядається фундаментальна роль С. Рудницького як «батька» української географічної науки. Автор акцентує увагу на тому, що саме С. Рудницький перевів географію з рівня описового краєзнавства на ступінь систематичної науки, розробивши відповідну термінологію та методологію. Особливий

наголос робиться на його внеску в картографування українських етнічних земель, що стало базою для утвердження України як самостійної географічної одиниці на мапі Європи [36].

Дослідження О. Вісьтак та О. Одлежук присвячене менш відомому, але надзвичайно актуальному аспекту творчості вченого – його внеску у військову та політичну географію. Автори аналізують, як С. Рудницький, розуміючи стратегічне положення України, розробляв геополітичні концепції її захисту та розвитку. Стаття підкреслює, що його бачення кордонів та сусідства базувалося не лише на етнографії, а й на глибокому розумінні військово-стратегічних інтересів держави [37].

У свою чергу, Ольга Ковалевська у своїй розвідці піднімає надзвичайно цікаву тему геополітичної візії С. Рудницького: концепцію Балто-Чорноморського союзу. Авторка проводить паралелі між ідеями вченого сторічної давнини та сучасними перспективами регіональної співпраці. Стаття демонструє пророчий характер поглядів С. Рудницького, який ще на початку XX ст. вбачав у союзі країн між двома морями запоруку стабільності Східної Європи та противагу імперським амбіціям войовничих сусідів, російського імперіалізму [38].

Любов Котик зосереджується на економіко-географічному аспекті спадщини вченого, аналізуючи не лише його друковані праці, але й приватне листування. Дослідниця показує, як крізь призму епістолярної спадщини можна простежити еволюцію поглядів С. Рудницького на господарський потенціал України, її ресурси та місце у світовій економіці. Це дозволяє побачити «кухню» наукової творчості та зрозуміти, як формувалися його економічні теорії [39].

Натомість теоретична праця Володимира Попика, присвячена біографістиці як галузі історичної науки, є методологічним підґрунтям для дослідження життєвого шляху таких видатних постатей, як С. Рудницький. Автор розглядає біографістику не просто як опис життя, а як окрему галузь історичної науки зі своїми законами та методами. Для нашої магістерської

роботи це джерело важливе тим, що допомагає правильно структурувати та інтерпретувати факти біографії видатного науковця, виходячи за межі сухого викладу дат і подій [40].

У спільній праці І. Ровенчака та О. Тимчука висвітлюється специфічний, але не менш важливий пласт досліджень С. Рудницького – географія релігії як галузі соціальної географії, що вивчає просторове розміщення, поширення, вплив релігій на культуру та суспільство, а також їх взаємодію з географічними умовами, етнічними групами та історією. Автори аналізують, як вчений розглядав конфесійну структуру населення України та її територіальний розподіл. Це дослідження показує, що С. Рудницький підходив до вивчення нації комплексно, враховуючи духовні та ментальні чинники як невід’ємну частину антропогеографії [41].

Англомовна монографія Ігоря Стебельського має промовисту назву, що перекладається як «Нанесення України на карту». Автор досліджує «націєтворчу географію» С. Рудницького, демонструючи західному читачеві, як наукові праці та карти вченого легітимізували українську націю в очах світової спільноти. Це джерело важливе для розуміння міжнародного резонансу діяльності С. Рудницького та його ролі в дипломатичній боротьбі за українську державність [50].

Цікавою для нашого дослідження виявилася монографія Віталія Чишка, що є фундаментальним дослідженням з теорії написання наукових біографій в Україні. Автор розкриває традиції та еволюцію цього жанру, що дозволяє вписати постать С. Рудницького в ширший контекст історії української науки. Праця допомагає зрозуміти, як змінювалися підходи до оцінки діяльності вчених у різні історичні періоди та як формується наукова пам’ять про них [44].

Стаття Олега Шаблія подає узагальнений портрет С. Рудницького як фундатора національної географії та картографії. Автор синтезує основні досягнення вченого, акцентуючи на його ролі у створенні української географічної школи. Це джерело слугує чудовим вступом до розуміння

масштабу особистості С. Рудницького та його інституційного впливу на розвиток науки [46].

Фундаментальна монографія Олега Шаблія є найбільш ґрунтовним та вичерпним дослідженням життя і творчості вченого, аналізу доробку якого присвячено окремий підрозділ «Фундатори національної географії» розділу 5 «Визначні вітчизняні географи». У цій досить об'ємній за обсягом праці детально проаналізовано етапи становлення світогляду С. Рудницького, його науковий доробок у географії, педагогічну та громадську діяльність. Це ключове джерело, що акумулює сучасні знання про видатного географа та дає цілісну картину його феномену в українській географічній науці [45].

Дослідження Павла Штойка фокусується на методологічних аспектах географічної науки, які можна виявити в епістолярній спадщині С. Рудницького. Автор аналізує листи вченого як джерело його наукових ідей, показуючи, як у приватному спілкуванні викристалізовувалися методи дослідження та наукові концепції. Це дозволяє поглянути на «творчу лабораторію» географа зсередини [47].

Окремої уваги в контексті просторового конструювання нації заслуговує фундаментальна праця сучасного тайського історика Тонгчая Вінічакула [49], який у своєму дослідженні ввів поняття «гео-тіла» (geo-body) нації. Т. Вінічакул стверджує, що карта не просто відображає існуючі кордони, а фактично створює реальність, формуючи у свідомості людей образ їхньої країни як чітко окресленого фізичного об'єкта. Ця концепція, в нашому розумінні, ідеально накладається на аналіз картографічної спадщини С. Рудницького столітньої давнини. Український вчений фактично займався конструюванням «гео-тіла» України ще задовго до появи її політичних кордонів. Коли С. Рудницький на своїх картах ігнорував адміністративний поділ Австро-Угорської та Російської імперій і проводив межі виключно за етнографічним принципом (ареалом розселення українців), він, у термінології Т. Вінічакула, візуалізував невидиме – надавав фізичної форми та просторової суб'єктності українській нації.

Таким чином, етнографічні карти С. Рудницького діяли як технологія створення «гео-тіла» України, перетворюючи розрізнені етнічні території на єдиний, цілісний організм у політичній уяві сучасників та європейської спільноти.

Окремо хотілося б зупинитися на аналізі навчально-методичної літератури, використаної в пропонованому дослідженні. Автор звернув увагу на праці, в яких зроблено аналіз компетентнісного підходу з різних позицій, зокрема Олени Пометун (про компетентнісний підхід у сучасній освіті під кутом зору порівняння світового досвіду та українських перспектив) [58], Світлани Генкал (про структуру компетентностей на прикладі профільних класів) [51], Ольги Дунаєвої (про картографічну компетентність здобувачів освіти, яку дослідниця вважає «запорукою освіченості особистості») [54], колективу авторів (О. Левада, В. Іванова В., О. Непша, а також В. Носаченко та А. Розсоха), що з'ясували особливості формування картографічних компетентностей у шкільному курсі географії, картографічну складову в професійній підготовці майбутніх учителів географії (зокрема, отриманий матеріал можна використовувати в міжпредметних зв'язках географії з історією) [56], [57].

Варто також згадати науково-методичний посібник авторства Олени Пометун і Лідії Пироженко, звідки почерпнуто інформацію про інтерактивні технології навчання на уроках, можливості їх використання в сучасній шкільній освіті [59], статтю Наталії Коляди, що дає уявлення про педагогічну біографіку як проблему освітньої практики і наукових досліджень [55] та статтю Наталії Дічек, присвячену аналізу місця і ролі освітньої біографіки у збереженні та творенні історичної пам'яті нації [53].

Крім того, в роботі використано сучасні шкільні підручники з історії України для отримання інформації, де конкретно можна використати зібраний та опрацьований матеріал на уроках історії в ЗЗСО.

Таким чином, постать С. Рудницького як видатного географа знайшла відображення в науковій літературі, як правило, в кінці ХХ – першій чверті ХХІ

ст. (у радянські часи вона практично не висвітлювалася, як і багатьох інших видатних діячів, жертв сталінських репресій), з другого боку, існують навчально-методичні праці, що з нових методологічних позицій дають уявлення про біографічний підхід у навчанні історії як інструмент для формування культурної компетентності. Однак досі ці два чинники – історичний і навчально-методичний, як біографістику можна вивчати на прикладі життя і діяльності С. Рудницького – спеціально не розглядалися в науковій літературі.

1.2 Первинні джерела

Найбільш цінну першоджерельну інформацію для досліджуваної теми отримано безпосередньо з праць С. Рудницького. Так, видана під псевдонімом у розпал Першої світової війни його брошура «Чому ми хочемо самостійної України?» була не просто географічним дослідженням, а справжнім політичним маніфестом. В умовах глобального конфлікту автор «ставить рубу» питання національного самовизначення, виходячи не лише з емоційних прагнень, але й з об'єктивних чинників. Видання слугувало інструментом мобілізації суспільства, пояснюючи широкому загалу, чому незалежність є єдиним логічним шляхом розвитку нації, спираючись на наукові аргументи, а не лише на популізм [11].

Фундаментальне значення для становлення національної науки має рання робота С. Рудницького «Коротка географія України. Ч. 1. Фізична географія», яка фактично започаткувала систематичний опис українських земель як цілісного природного комплексу. Ця книга стала першою спробою окреслити Україну не як сукупність губерній, а як окрему фізико-географічну одиницю з чіткими природними межами. Саме тут С. Рудницький закладає базу для розуміння територіальної цілісності України, що базується на ландшафтних особливостях [15].

У період своєї діяльності в радянському Харкові, коли науковці намагалися адаптувати українознавчі студії до нових реалій, С. Рудницький створює узагальнюючу працю «Основи землезнання України». Це видання стало вершиною його академічного підходу до вивчення території. Книга, що вийшла друком у часи короткотривалого відродження української науки в УРСР під час більшовицької політики «українізації», демонструє, як вчений намагався зберегти та передати ґрунтовні знання про природу та структуру української території новим поколінням [17].

Розуміючи, що майбутнє нації залежить від освіти, в буремному 1919 році вчений звертається до наймолодшої аудиторії, створюючи підручник «Початкова географія для народніх шкіл». Це був стратегічний крок: в умовах боротьби за національну державність необхідно було виховати покоління, яке з дитинства усвідомлювало б межі своєї батьківщини. Видання вирізняється доступністю викладу, адже автор ставив за мету сформувати в дітей чітку просторову уяву про Україну як їхній рідний дім [19].

Паралельно з написанням шкільних підручників, С. Рудницький активно працює над методологічними питаннями, що знайшло відображення у праці «Проблеми географії України». У цьому збірнику він піднімає гострі проблеми тогочасної науки, окреслюючи завдання, які стояли перед українськими географами. Це була спроба систематизувати накопичені знання та визначити пріоритетні напрямки досліджень в умовах, коли українська наука потребувала чіткої структури та власних інституцій [21].

Справжнім проривом у світовій політичній думці стала монографія С. Рудницького «Українська справа зі становища політичної географії», видана в еміграції у Берліні. С. Рудницький аргументовано доводить, що без незалежної України стабільність у Європі неможлива, оскільки ця територія є ключовим геополітичним вузлом. Праця була спрямована на західного читача, маючи на меті легітимізувати українські державницькі змагання на міжнародному рівні та показати загрози російського імперіалізму [23].

На хвилі революційних подій 1917 року з'являється книга С. Рудницького «Україна – наш рідний край», покликана поглибити любов народу до своєї землі через пізнання. Видання мало на меті не стільки суху наукову фіксацію фактів, скільки емоційне та інтелектуальне єднання українців навколо ідеї спільної території. Автор з наукової точки зору майстерно описує Україну, перетворюючи географічні знання на елемент національної самосвідомості та ідентичності [22].

Величезний попит на ідеї вченого в європейському просторі підтверджує ще одне берлінське видання 1923 р. праці «Українська справа зі становища політичної географії» під егідою видавництва «Українське слово». У цій роботі вчений знову наголошує на унікальному географічному становищі України та її ролі буфера європейської цивілізації. Це підкреслює, наскільки важливим для С. Рудницького було донести голос української науки до світу навіть після поразки національно-визвольних змагань [23].

У невеликій, але глибокій статті С. Рудницького «Чому це так?», написаній у Відні 1920 р., звучить гіркий аналіз причин поразки та роздуми про майбутнє. Це вже не стільки географія, скільки історіософське осмислення долі народу: автор шукає відповідь на болючі питання, намагаючись зрозуміти внутрішні та зовнішні фактори, що призвели до національної трагедії, поразки української революції. Публікація показує С. Рудницького як мислителя, який навіть у вигнанні продовжує шукати істину [25].

С. Рудницький увійшов в історію не лише як теоретик географії, але й як видатний картограф, який розумів стратегічну важливість візуалізації національного простору. Він усвідомлював, що для утвердження держави її потрібно спочатку «намалювати» та показати світові, тому його карти стали фундаментом для визначення українських меж і вагомим аргументом дипломатії. Центральне місце в цьому доробку посідає «Етнографічна оглядова карта України», що мала історичне значення під час Паризької мирної конференції 1919 року. На ній вчений, ігноруючи тогочасні імперські кордони, візуалізував реальний ареал розселення українців від Сяну до Кавказу,

доводячи європейцям, що це – цілісна велика нація, а не розрізнені провінції, як говорили недруги України.

Не менш важливою науковою працею С. Рудницького була «Фізична карта України» [33], що вперше зобразила українські землі як єдиний природний організм. Відійшовши від адміністративного поділу, С. Рудницький зосередився на ландшафті, демонструючи, що рельєф, річкова мережа та клімат створюють сприятливе середовище для автономного господарського життя. Ця карта стала незамінною в освітньому процесі часів УНР, формуючи просторову уяву молоді. Для зовнішнього ж світу, зокрема західного читача, С. Рудницький підготував карти у виданні «Ukraine: Land und Volk» [12]. Це була своєрідна «візитна картка» для європейських дипломатів, яка в розпал Першої світової війни наносила Україну на ментальну мапу Європи, показуючи її стратегічне значення як своєрідного мосту між Сходом і Заходом та суб'єкта європейської політики.

Окремою групою первинних джерел, використаних для написання роботи, є джерела особового походження, зокрема епістолярна спадщина. Масив листів С. Рудницького – найбільш особистий і драматичний документ у спадщині вченого, що охоплює харківський період його життя (1926–1932 рр.). У цих листах С. Рудницький постає не лише як науковець, а, передусім, як люблячий брат і турботливий родич. Спочатку листування сповнене оптимізму та надій: переїхавши до радянської України, С. Рудницький із захопленням описує можливості для розвитку української науки та наполегливо переконує сестру Софію (відому піаністку) та її чоловіка, академіка Станіслава Дністрянського, залишити еміграцію і переїхати до Харкова або Києва, обіцяючи їм сприяння у працевлаштуванні та житлі [29].

Проте з часом тон листів змінюється: ентузіазм згасає, з'являються нотки тривоги через бюрократію, інтриги в академічних колах та погіршення політичної атмосфери. С. Рудницький відверто пише про свою самотність, проблеми зі здоров'ям та побутові труднощі, а згодом фактично відмовляє рідних від переїзду, розуміючи потенційну небезпеку. «Червоною ниткою»

через усе листування проходить турбота про дітей – Левка та Орісю, яких він забрав до себе в Харків, і намагання фінансово підтримати родину, надсилаючи гроші за кордон, попри суворі обмеження. Це листування обривається в 1932 р., незадовго до арешту вченого [29].

Епістолярний діалог із Михайлом Грушевським охоплює більш тривалий період (починаючи з 1901 року) і розкриває непрості, але глибоко шанобливі взаємини двох велетнів української науки. У ранніх листах С. Рудницький звертається до М. Грушевського як вдячний учень до вчителя, обговорюючи видання своїх перших праць та організаційні питання в Науковому товаристві ім. Шевченка. Пізніше, коли обидва вчені стали визнаними авторитетами, їхнє спілкування набуло більш колегіального, хоча подекуди й напруженого характеру через розбіжності в поглядах на розвиток науки та політику (зокрема, щодо створення Українського університету та діяльності в еміграції). Попри це, вони продовжували співпрацювати: С. Рудницький консультувався з М. Грушевським щодо історичних аспектів своїх географічних праць, обговорював підготовку карт та статей до енциклопедій, а також стратегію розвитку української академічної науки [30].

Група листів яскраво ілюструє роль С. Рудницького як організатора науки та наставника, який намагався згуртувати навколо себе молоді таланти для створення потужної української географічної школи. У листах до своїх учнів – Володимира Огоновського, Володимира Гериновича, Мирона Дольницького та ін. – він виступає як вимогливий, але турботливий керівник. Переїхавши до Харкова, С. Рудницький активно агітував їх долучитися до створення Українського науково-дослідного інституту географії та картографії, описуючи перспективи роботи на «неораній цілині» української географії. Він особисто займався організацією їхнього переїзду, вирішував питання з візами, житлом та фінансуванням, давав детальні настанови щодо наукової роботи та необхідної літератури. У цих листах також відображено трагізм ситуації, коли через політичні перепони та репресії багатьом планам не судилося здійснитися, а сам

С. Рудницький згодом був змушений захищати своїх вихованців або, навпаки, страждати від їхніх вчинків під тиском партійно-тоталітарної системи.

Листування з відомим німецьким географом Альбрехтом Пенком, учителем С. Рудницького, засвідчує глибоку інтеграцію українського вченого в європейський науковий простір. Їхнє спілкування, що розпочалося ще в роки навчання С. Рудницького у Відні, переросло в тривалу професійну дружбу. Вони обговорювали наукові проблеми геоморфології, видання праць С. Рудницького німецькою мовою, що мало велике значення для популяризації українського питання в Європі. Особливо зворушливими є свідчення про те, як А. Пенк, дізнавшись про арешт свого учня в СРСР, намагався врятувати його, звертаючись до міжнародних наукових кіл та радянських установ із проханням надати С. Рудницькому можливість працювати бодай в умовах заслання, однак ці спроби виявилися марними [30].

У книзі О. Шаблія 1994 р. «Академік Степан Рудницький» містяться листи С. Рудницького, що проживав на радянській Україні, до видатного українського історика Івана Крип'якевича в 1928–1930 рр., обидва науковці обмінювалися інформацією.

Враховуючи специфіку теми магістерського дослідження з галузі знань «Освіта» першоджерелом дослідження можна вважати нормативно-законодавчу базу в Україні, якими керуються педагоги у своїй діяльності – як вчителі в ЗЗСО, так і працівники в позашкільній діяльності. У цьому контексті використано Закони України «Про освіту» 2017 р. [7] та «Про повну загальну середню освіту» 2020 р. [8], Державний стандарт базової середньої освіти [1], концептуальні засади Нової української школи [3], Професійний стандарт вчителя ЗЗСО 2024 р. [5], Інструктивно-методичні рекомендації МОН України щодо викладання історії та громадянської освіти в ЗЗСО в 2025/2026 навчальному році [2], навчальні програми з історії [10] та ін.

Таким чином, першоджерельною основою для висвітлення досліджуваної теми послужили географічні праці самого С. Рудницького, картографічні матеріали як візуальні джерела, створені ним і, для порівняння, сучасні карти

України, що дають змогу розвивати просторову компетентність школярів, а також джерела особового походження – опубліковане листування видатного географа.

Розділ 2. Наукова та освітня діяльність Степана Рудницького

2.1 Основні віхи життєвого шляху

Степан Рудницький народився 3 грудня 1877 р. в місті Перемишлі. Втративши батька в ранньому віці, він, однак, отримав блискучу освіту завдяки підтримці родини. Навчався в університетах Львова (під керівництвом М. Грушевського, що викладав історію) та Відня (під керівництвом А. Пенка, вивчав географію та геологію). Такий синтез історичної та природничої освіти став визначальним для його методології: він завжди розглядав географію України в історичній ретроспективі, а історію – на міцному географічному фундаменті. У 1899 р. С. Рудницький склав іспити на право викладати географію та історію трьома мовами: українською, польською та німецькою.

Злам XIX–XX століття став часом активної наукової діяльності С. Рудницького, який багато подорожував (експедиції на Поділля, в Карпати, басейн Дністра), збираючи унікальний емпіричний матеріал. Його головною метою було створення першого повного курсу географії України. У 1910–1914 роках виходить його двотомна «Коротка географія України», що стала революційним явищем в українській географічній науці. Уперше українською мовою було подано науковий опис фізичної географії, флори, фауни та, що найважливіше, антропогеографії українських земель [15, с. 2].

З початком Першої світової війни С. Рудницький переїжджає до Відня. Тут він розгортає титанічну роботу з інформування європейської спільноти про українське питання. Його праці видаються німецькою, англійською, французькою, італійською мовами. Книга «Ukraina. Land und Volk» (1916 р.) [12] містила низку карт, які наочно демонстрували етнічні межі розселення українців, спростовуючи російські та польські імперські наративи [12, с. 20].

У період національної революції на уламках Російської та Австро-Угорської імперій, існування УНР та ЗУНР С. Рудницький працював експертом з економіко-географічних та політичних питань при урядах українських держав. Він готував аналітичні записки для мирних конференцій, обґрунтовуючи кордони незалежної України. Після поразки національно-

визвольних змагань він опиняється в еміграції (Відень, Прага). Зокрема, в Празі С. Рудницький викладав в Українському вільному університеті та Карловому університеті, виховав плеяду молодих географів (В. Кубійович, М. Дольницький). У цей час він активно працює над шкільними підручниками, розуміючи, що майбутнє нації залежить від освіти молоді. Підручник С. Рудницького «Початкова географія для народніх шкіл» (1919 р.) [19] став настільною книгою для українських дітей у діаспорі та в Галичині, до встановлення в краї сталінського партійно-тоталітарного режиму в 1939 р.

Щиро повіривши в політику українізації, яку проводила радянська влада в УСРР та прагнучи розвивати науку на рідній землі, С. Рудницький у 1926 р. приймає запрошення переїхати до Харкова. Тут він засновує та очолює Український науково-дослідний інститут географії і картографії. Під його керівництвом розпочинається грандіозна робота з підготовки багатотомної «Географії України», видаються карти, проводяться експедиції. Проте, незалежна позиція вченого, його критика колоніального статусу української економіки та відмова фальсифікувати наукові дані швидко викликали конфлікт з радянською владою, що поглибився в умовах сталінського погрому «українізації» на початку 1930-х рр.

У 1933 р. інститут було розгромлено, а С. Рудницького заарештовано за сфабрикованим звинуваченням у приналежності до «УВО» (Української військової організації). Після жорстоких допитів його засудили до п'яти років таборів і відправили на Соловки. Навіть у таборі він намагався продовжувати наукову роботу, написавши рукописи «Геомісія» та «Ендогенна динаміка земної кори», які, на жаль, не збереглися, були знищені каральними органами, НКВС. 3 листопада 1937 р., на честь 20-ї річниці т. зв. Жовтневої революції, С. Рудницького разом із сотнями представників української еліти («смертний етап») було розстріляно в урочищі Сандармох (Карелія).

Ім'я С. Рудницького було заборонено на довгі десятиліття радянської влади, а праці вилучено з бібліотек, у кращому випадку зберігалися у спецфондах, доступ до яких обмежено. Він був реабілітований посмертно в

1965 р., але справжнє повернення його спадщини відбулося лише після здобуття Україною незалежності в 1991 р.

Таким чином, короткий аналіз основних віх життєвого шляху С. Рудницького засвідчує, що він прожив 60 років у непростих умовах. Уродженець м. Перемишля на крайньому заході української етнічної території («Україна від Сяну до Дону»), С. Рудницький здобув ґрунтовну освіту у Львівському та Віденському університетах і зумів реалізувати себе як видатна постать у науці, насамперед, у географії. Він був особисто знайомий з багатьма видатними науковцями свого часу, які глибоко шанували його талант, як справжній патріот підтримував українську революцію на уламках імперій Габсбургів і Романових. Можливо, прикордонний характер території (Перемишльщини, Надсяння), де він народився і виріс (бо там проживало і чимало етнічних поляків, польсько-українські стосунки в кінці XIX – на початку XX ст. були досить напружені), спонукав інтерес С. Рудницького до географії, обґрунтування меж української етнічної території, що було зроблено ним з успіхом.

Однак С. Рудницький, як і багато інших відомих українських діячів, у т. ч. М. Грушевський, С. Вітик, А. Крушельницький з родиною та ін., після поразки української революції в 1920-х рр. повірив у більшовицьку політику «українізації», що в його розумінні мала в перспективі привести до перетворення в національну державність. Така політична наївність коштувала йому життя, в 1937 р. він був страчений партійно-тоталітарним режимом у розпал сталінських репресій. На довгі десятиліття про С. Рудницького було невідомо широкому загалу в Україні, і лише з кінця XX ст. його чесне ім'я повертається до громадськості, викликає науковий і суспільний інтерес, може бути з успіхом використано в освітній сфері в сучасній Україні.

2.2 Наукова та освітня діяльність

Наукова та освітня діяльність академіка Степана Рудницького (1877–1937 рр.) є нерозривно пов'язаними феноменами, де наукова методологія слугувала фундаментом для освітньої місії, а освітня місія, у свою чергу, була головним інструментом реалізації його фундаментальної мети: наукового обґрунтування як видатного географа права української нації на власну, соборну державу. Як слушно зазначають дослідники його спадщини, він був не лише фундатором новітньої національної географічної науки загалом, але й засновником її ключових галузевих підрозділів, зокрема політичної, військової географії та геополітики. Його діяльність була подвійною: по-перше, він мав створити саму методологічну базу для української географії, вирвавши її із застарілих імперських парадигм, а, по-друге, С. Рудницький мав негайно популяризувати ці наукові знання, перетворивши їх на освітній інструмент для формування національної свідомості мас.

Початковий етап наукової роботи С. Рудницького був присвячений нищівній критиці тогочасного стану географічної науки, особливо у ставленні до України. У своїй програмній праці «Проблеми географії України», С. Рудницький з боєм констатував, що «Україна під нинішню пору сливе незвісна землезнанню географічна одиниця» [21, с. 5]. Він вказував, що в жодній системі описового землезнання неможливо було знайти «не то вже такої одиниці, але навіть і ймення України» [21, с. 5]. У кращому випадку, ця назва позначалася «невеличкими буквами» як синонім до імперського терміну «Малороссія» [21, с. 5].

С. Рудницький чітко ідентифікував причину цієї «наукової сліпоти». Він звинувачував не стільки політичні чинники («Народ України ... не здобув собі ні державної самостійности ні навіть бездержавної рівноправности» [21, с. 5]), скільки глибоку методологічну кризу самої географічної науки, яка не могла «здобутись на відвагу, щоби раз на все зірвати з давними пережитками злопам'ятної давньої «географії» з перед сотні літ» [21, с. 6]. Цей «пережиток» він називав «антропогеографічними категоріями», серед яких найхибнішою, але

найбільш вживаною була категорія «держава» [21, с. 6]. Він доводив, що тогочасна географія, всупереч власній логіці, яка вимагала опиратися на «природописні критерії» [21, с. 5], продовжувала ділити світ за політичними, а не природними кордонами.

С. Рудницький описував цей хибний процес: географи спершу «проголошують» існуючі державні одиниці географічними, а потім «шукають для них за всяку ціну фізично-географічних основ». Цей підхід він таврував як «політиканство в географії» [21, с. 7], що в умовах Першої світової війни породило безліч псевдонаукових конструкцій. Для С. Рудницького відповідь була очевидною: «Природничий напрям мусить і на сім поли побідити» [21, с. 7]. Він прямо заявляв, що наукова географія «мусить як найострійше поборювати всякий нахил до давньої звички: ділити земні простори після політичних границь» [21, с. 41].

Відштовхуючись від цієї критики, С. Рудницький сформував власну наукову методологію, що стала фундаментом його освітньої діяльності. Як зазначає дослідник Павло Штойко, аналізуючи епістолярну спадщину вченого, С. Рудницький від самого початку своєї кар'єри, зокрема у праці «Нинішня географія» (1905) [16], відносив географію до «природничого монізму» Олександра фон Гумбольдта [46, с. 17]. Він чітко стверджував, що географія є «за суто природничу науку, яка навіть людські справи повинна й мусить досліджувати природничими стислими методами» [46, с. 17].

Спираючись на ідеї авторитетного німецького географа Ф. Ріхтгофена, С. Рудницький вибудував чітку структуру географічної науки, що стала основою для його майбутніх університетських курсів та освітніх програм [46, с. 17]. Він поділив географію на загальну (систематичну або номотетичну) та спеціальну (описову, ідіографічну або хорологічну) [16, с. 9, 13; 46, с. 17]. Загальну географію він, у свою чергу, розділив на чотири фундаментальні галузі:

- математична географія (включаючи картографію) [16, с. 9, 13; 22, с. 18, 19];

- фізична географія (деталізована на геоморфологію, океанографію, гідрологію та кліматологію) [16, с. 9, 13; 47, с. 18, 19];
- біологічна географія (фітогеографія та зоогеографія) [16, с. 9, 13; 47, с. 18, 19];
- антропогеографія (географія людини) [16, с. 9, 13; 47, с. 18, 19].

Саме в антропогеографії полягав революційний освітній та науковий підхід С. Рудницького. Він першим в українській науці чітко структурував цю галузь, поділивши її на географію людини (населення), географію культури, економічну географію та політичну географію [12, с. 38; 15, с. 48; 21, с. 9, 13]. Як зазначає сучасна дослідниця Любов Котик, його ранні праці, як-от «Начерк географічної термінології» (1908 р.) [39, с. 46], вже містили розроблену систему економіко-географічних термінів («пляртаційне господарство», «світова торгівля», «форма господарства» тощо) [39, с. 47]. Ця чітка структуризація дозволила йому науково, а не публіцистично, підійти до вивчення основ існування української нації.

Освітня місія С. Рудницького полягала в тому, щоб донести результати свого наукового аналізу до широких мас. Найяскравішим прикладом синтезу його наукової методології та освітньої мети є праця «Чому ми хочемо самостійної України?» (видана у 1916 р. під псевдонімом Ш. Левенко) [11]. Ця брошура, що налічувала 48 сторінок, була спрямована на масового читача, але її структура повністю відповідала його академічній моделі антропогеографії.

У своїй брошурі С. Рудницький задає фундаментальне питання: «І. ЩО ТАКЕ УКРАЇНА?». Його відповідь – це не історичний екскурс, а чіткий географічний опис простору, що охоплює територію «від бистої річки Попраду ... по далекий, рудими степами оточений Каспій, від темних борів біловежської пущі аж по вічно кригою окутий Кавказ, від бездонних болот Поліся до соняшних берегів Чорного моря» [11, с. 3]. Він одразу визначає територію як первинний, об'єктивний фактор.

Далі, в розділі «ІІ. ЩО ТАКЕ РАСИ Й НАРОДИ?», С. Рудницький популяризує свою наукову антропогеографічну концепцію. Він пояснює

читачеві, що «нарід (нація) се найважнійша збірна одиниця людства» [11, с. 6]. Він дає чітке наукове визначення нації, що базується на його методології. «Самостійний нарід», за С. Рудницьким, – це громада людей, що має п'ять ознак:

- «подібну ... будову тіла» (расова, антропогеографічна ознака);
- «свою рідну історію, поспільне почуте... пережитих» подій;
- «спільні стремління на будучину»;
- «свою питому культуру»;
- «і, що найважнійше, мають де жити, себто займають поспільно доволі великий і багатий кусень поверхні землі» [11, с. 6].

Цією освітньою працею С. Рудницький послідовно доводить, що українці відповідають усім п'яти науковим критеріям. У розділі «IV. УКРАЇНСЬКА РАСА» він використовує найновіші (на той час) наукові дані антропології (посилаючись на праці Вовка та Івановського), щоб довести, що українці належать до окремої «адрійської раси» [11, с. 12]. Він наводить конкретну порівняльну таблицю антропометричних даних, демонструючи, що «українці (зріст 1670 мм, показник черепа 83.2) науково відрізняються від Москалів (1657 мм, 82.3) та Поляків (1654 мм, 82.1)». Він робить прямий освітній висновок: «З тих кількох чисел видно як найліпше, що ми Українці є самостійний нарід ..., [вони] немов молот розбивають обі «об'єдинительні» теорії» [11, с. 13, 14].

Аналогічний науково-освітній метод С. Рудницький застосовує в розділі «V. УКРАЇНСЬКА МОВА». Він спростовує імперські тези про «малоросійське наріччя», посилаючись на наукові висновки мовознавців (Ф. Мікльосіча, О. Потебні, О. Шахматова, А. Кримського та ін.) і на офіційне рішення Петербурзької академії наук 1905 р., яка «заявила ... що московська й українська мова – се дві рівнорядні собі мови» [11, с. 20]. С. Рудницький науково доводить самостійність мови, виділяючи її основні риси: 1) «дуже одноцільна» («мужик з над Сяну розуміє кожде слово мужика з під Кавказу») [11, с. 21]; 2) «дуже богата» («англійський мужик потребує до щоденного обиходу 300 слів, український не обійдесть ся і трема тисячками») [11, с. 21]; 3)

«дуже чиста» (має «майже все своє, питоме», на відміну від московської, «що аж кишить від чужинеччини») [11, с. 21].

Нарешті, у розділі «VIII. УКРАЇНСЬКА ЗЕМЛЯ» С. Рудницький повертається до свого головного географічного аргументу. Він знову окреслює національну територію («звиш 850.000 квадратних кілометрів»), підкреслюючи, що вона «півтора рази завбільшки Німеччини або Франції» [1, с. 38]. Він аналізує її природні багатства – чорнозем, вугілля, залізо, щоб довести, що ця земля «може й на найдальшу будучину сама собі вистарчити» [11, с. 41].

Цей підхід знайшов своє втілення у фундаментальній освітній праці С. Рудницького «Коротка географія України» (1910 р.). У вступі до неї С. Рудницький одразу наголошує на зміні наукової парадигми, пояснюючи учням: «Ще не так то давно географія займала ся лиш, державами ... Описувало ся ... скільки в якому царстві людей ..., а як що який нарід не мав своєї держави, так про його в географії рідко і згадувало ся. Тепер географія не та стала ..., кордони (гряниці) між державами для географії майже не мають значіння, вона ділить краї по різниці природи» [15, с. 5, 6]. С. Рудницький одразу впроваджує в освітній процес поняття «територія» (земля, що «належить в цілості своїй одному народови») і доводить, що Україна є такою «одноцільною територією», бо її «лучить» не лише «один нарід», але й «Черноморська одноцільність височин», «ріки», «клімат, ростинність та звіринність» [15, с. 6, 7].

Таким чином, у львівський період діяльності в 1910–1924 рр. та в перші роки еміграції наукова та освітня діяльність С. Рудницького були двома сторонами одного процесу. Він створив академічну методологію (структуру географії, засновану на природничому монізмі), щоб мати інструменти для наукового дослідження України. Водночас С. Рудницький негайно трансформував результати цих наукових досліджень (антропологічних, лінгвістичних, географічних) у доступні освітні та публіцистичні праці. Його метою було дати українцям науково обґрунтовану відповідь на питання «Хто ми?» і «Де наш дім?», що було необхідною передумовою для обґрунтування політичного гасла «Чому ми хочемо самостійної України?».

З початком Першої світової війни та крахом імперій науково-освітня діяльність С. Рудницького набула виразно прикладного характеру. Він перейшов від загальнотеоретичного обґрунтування права української нації на існування до конкретного наукового забезпечення процесу державотворення. Його праці цього періоду, часто написані німецькою мовою [37, с. 36, 39], були спрямовані на європейську аудиторію та на українську політичну еліту, яка гостро потребувала наукових аргументів для міжнародних перемовин. Як зазначають сучасні українські дослідники Олександра Вісьтак та Олена Одлежук, саме в цей час він заклав основи української військової географії, політичної географії та геополітики [37, с. 36, 37].

С. Рудницький першим в українській науці дав чітке визначення політичної географії. У своїй фундаментальній статті «Україна з погляду політичної географії» (вперше опублікована у 1916 р. і перевидана в 1923 р.) він визначив предмет цієї науки: це «географічна наука про держави» [23, с. 1]. Для нього держава – це «своєрідний організм», що виростає зі зростання двох чинників – «земля і чоловік» [23, с. 1]. С. Рудницький одразу ж застосував цей метод до України. Попри те, що Україна на той момент не була національною державою, він науково обґрунтував правомірність такого аналізу, ввівши ключове поняття «національна територія» [23, с. 2]. Він стверджував, що ця територія є ідеальним об'єктом для політико-географічного дослідження, оскільки вона має:

- окремий, суцільний простір, який за розмірами (обчислював його у 850 000 км² [23, с. 2]) є більшим за будь-яку європейську державу, окрім Росії;
- унікальне географічне положення, зокрема «ціле північне побереже Чорного і Азовського моря», і не є «відтятим від міжнародних морських гостинців внутріматериковим краєм» [23, с. 2];
- природні багатства («найбільш родючу почву Європи – чорнозем», а також «величезні багатства камяного вугля, заліза, соли, нафти») [23, с. 2];
- сприятливі умови («промова будова України ... дає дуже пригідні умовини до засновин і розвитку політичних організмів») [23, с. 2].

На базі цих наукових тез С. Рудницький побудував свою геополітичну доктрину. Його головним аргументом, який він просував в освітніх та політичних колах, було те, що географічне положення України є ключем до європейської безпеки. Він стверджував, що володіння Україною є для Російської імперії «питанєм життя чи смерті» [23, с. 10]. Причина цього наукова, а не політична: «Лиш посіданє України отвирало Росії дорогу до Чорного моря, Балкану, Царгорода, Середземного моря» [7, с. 10]. Без українського хліба, вугілля та, головне, без українського виходу до Чорного моря, Росія не може реалізувати свої імперські амбіції.

З цього випливав його головний геополітичний постулат, який він пропонував західним державам: незалежна Україна єдина може зупинити російський експансіонізм. Він писав: «Утворення української національної держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи» [12, с. 41, 42; 23, с. 117]. Ця ідея була нерозривно пов'язана з його освітньою місією. У «Передньому слові» до «Української справи зі становища політичної географії» (1923 р.) він гріко зазначав, що «ціле наше громадянство відзначається фатальною нестачею географічного знання» [23, с. 3]. С. Рудницький дорікав українським політичним діячам, що через цю «ігноранцію» вони «навіть не підносили домагань на величезні простори українських земель» і не вміли «використати ... цієї безлічі політично-географічних, економічно-географічних ... аргументів, які промовляють за українською державністю» [23, с. 3, 4].

Для забезпечення цієї стабільності С. Рудницький розробив наукову концепцію «Балтійсько-Понтійської (Чорноморської) федерації». Цей союз, на його думку, мав складатися з «Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Білоруси і України» [12, с. 42; 35, с. 5; 23, с. 136, 137]. Як зазначає Ольга Ковалевська, метою цього союзу було створення «буферної зони між Німеччиною та Росією» [35, с. 5]. Важливо, що С. Рудницький, керуючись своїми науковими поглядами на «польський імперіалізм», категорично виключав Польщу з цього союзу [35,

с. 5]. Його бачення було чітко науковим: він вважав, що ці шість народів творять «фізично-географічні індивіди серед східноєвропейського комплексу країв» і тому їхній союз є природним.

Науковий аналіз С. Рудницького поширювався і на Крим. С. Рудницький стверджував, що півострів є «безсумнівною інтегральною частиною України», пов'язаною з материком економічно, історично та культурно [35]. Його геополітичний висновок був абсолютним і неодноразово повторювався у працях: «без володіння Кримом ... самостійність Української держави мусить бути дуже проблематична». Він називав Крим головною опорою на «чорноморському березі» і стверджував: «У чийх руках кримський півострів, той пануватиме на півдні Східної Європи» [13, с. 43–49].

Наукова діяльність С. Рудницького не обмежувалася суто теоретичними або освітніми завданнями, а мала яскраво виражений прикладний характер, особливо у відповідь на глобальні політичні катаклізми його доби. Перша світова війна стала тим стимулом, який спонукав С. Рудницького до розробки теорії військової географії. Як зазначають вище згадані дослідниці О. Вісьтак та О. Одлежук, він здійснив вагомий внесок не лише у загальну географію, але й у її секторальні підрозділи, ставши одним із фундаторів цієї галузі в Україні [37, с. 36]. Його військово-географічні публікації, багато з яких були німецькомовними і спрямованими на європейську аудиторію, з'явилися на самому початку та впродовж війни [37, с. 36, 39].

С. Рудницький сформулював власне, напрочуд сучасне, визначення цієї дисципліни. На його думку, військова географія – це «та галузь географічної науки, ще займається дослідженням суші і моря з огляду на війну. Тим самим військова географія збирає всесторонній географічний матеріал для військового проводу» [37, с. 39]. Цей підхід, що вимагав урахування «природно- і суспільно-географічних особливостей земної поверхні ... як плацдарму військових дій і операцій», значно випередив свій час [37, с. 36]. Дослідники справедливо вказують, що цими працями С. Рудницький випередив

відомих західних дослідників військової географії, як-от Джона Коллінза, на 60–70 років [37, с. 37, 39].

С. Рудницький у своїх працях, зокрема у статті «Україна, Польща і Литва з військово-географічного погляду» (1914 р.), чітко окреслив методологію військово-географічного аналізу. Він поділив фактори, що впливають на ведення війни, на дві великі групи: природничі та антропогеографічні. До природничих (фізико-географічних) чинників С. Рудницький відносив, насамперед, рельєф, гідрографію, клімат та погодні умови. У праці «Україна з погляду політичної географії» він детально аналізував ці фактори з військової точки зору. Рельєф, на його думку, мав фатальне, «обосічне» значення: «Одностайна, рівнинна будова спричинила скорий і великий зріст старокиївської держави», але «згодом скористали з тих самих морфологічних прикмет з ще ліпшим успіхом Татари, Литовці, Поляки й Москалі на шкоду української державности» [23, с. 13]. Рівнинність, що полегшувала «воєнні походи» та «удержанє порядку в державі», так само «пособляє ... всяким ворожим набігам, чужій забірности» [23, с. 13].

С. Рудницький протиставляв ці відкриті простори природним кордонам. Аналізуючи межі України, він підкреслював, що «не злу границю творять багна Полісся, спеціально дуже важні з військово-географічних мотивів» [23, с. 11]. Водночас, на його думку, Карпати «не мали того творчого впливу», не могли «утворити безпечні границі» і мали «дуже мале» політико-географічне значення [23, с. 14]. Найкращою ж границею він вважав море, до якого Росія цілеспрямовано просувалася у XVIII ст., «стараючись убезпечити свої границі ... лініями укріплень» і «вкінці доходить до найліпшої границі – до моря» [7, с. 13]. С. Рудницький також детально аналізував гідрографію та клімат як військові фактори, зокрема «замерзання та скресання рік» [12, с. 39] та захисну роль лісистості. Характерно, що він науково спростовував поширений міф про «сувору “русскую зиму”» як вирішальний воєнний чинник [12, с. 39].

Проте найважливішим внеском С. Рудницького у військову географію був його наголос на антропогеографічних чинниках. До них він відносив не лише економіку, але й увесь комплекс людських характеристик театру воєнних дій: «кількість і густота населення, густота і людність сіл і міст, ... расовий і національний склад населення і його політичні відносини, ... стан умової та матеріальної культури, ... стан хліборобства, скотарства, промислу, торгівлі, а головню лучби» [12, с. 39]. С. Рудницький зробив висновок: вплив природних умов не є абсолютним. Він стверджував, що цей вплив «доволі відносним і дуже багато у чому залежить від військової і транспортної техніки, її здатності долати несприятливість природного середовища (ріки, болота, ліси, низькі температури взимку і т. п.)» [12, с. 39].

У праці «Світова війна в цифрах» (1915 р.) С. Рудницький здійснив детальний «порівняльний аналіз воюючих сторін» у Першій світовій війні [12, с. 39]. Цей аналіз включав не лише площу та населення, але й конкретні військові показники: «аналіз війська (офіцерів і рядових), морського флоту, військової техніки і кораблів, підводних човнів, резерви та ополчення тощо» [12, с. 39]. Ця наукова робота з аналізу військових реалій у ході Першої світової війни безпосередньо вплинула на його політичну програму для майбутньої України. У брошурі «Чому ми хочемо самостійної України?» (1916 р.) він зробив прямий висновок зі своїх військово-географічних студій. Видатний науковець стверджував, що майбутній державі не потрібна велика постійна армія. Навпаки, «оружна сила самостійної України повинна носити характер міліції» [11, с. 47]. Він науково обґрунтовував це тим, що «світова війна 1914/15 виказала, що коротке військове обрязованне вповні вистарчає, щоби дати державі добрих вояків» [11, с. 47].

Отже, наукова діяльність С. Рудницького в галузі військової географії була нерозривно пов'язана з освітньою місією та формуванням раціональної державної доктрини для майбутньої незалежної України, в яку він щиро вірив. Уся наукова та освітня діяльність науковця в галузі економічної та культурної

географії була підпорядкована одній меті: довести економічну самодостатність України та виявити колоніальний характер її експлуатації імперіями.

У праці «Чому ми хочемо самостійної України?» (1916 р.) С. Рудницький навів вражаючі статистичні дані. Він показав, що Україна дає Російській імперії: 72% заліза та 70% вугілля, 76% цукру-піску та 68% рафінаду, 53% солі, третину всієї збіжової продукції імперії [11, с. 42, 43, 44]. Водночас автор нещадно критикував існуючий стан речей. Як зазначає сучасна дослідниця Любов Котик, він вказував на хижацьке використання природних ресурсів, що «спричинює занепад колись провідних галузей господарства» [39, с. 49]. С. Рудницький писав про винищення лісів: «Україна вже тепер тужить від безлісся ... й що раз гірше терпіти буде, коли... не заведеться лісове господарство на німецьку чи французьку моду» [39, с. 49]. Він вказував на екстенсивний розвиток сільського господарства через несправедливий розподіл землі (велика власність у руках чужинців) та «низьку освіченість та аграрну й економічну культуру українських селян» [39, с. 49].

Найбільшій критиці С. Рудницький піддавав колоніальний характер промисловості в Україні. Він писав, що «увесь майже фабричний промисел був у руках чужинців: Москалів, Жидів, Французів, Англійців, Бельгійців ... Вони збирали бариші, а Українці були лише фабричними робітниками, що брали злиденну плату» [15, с. 49; 11, с. 44]. Він також вказував на те, що політика Росії була свідомо спрямована на те, щоб Україна залишалася постачальником сировини («півфабрикатів»), тоді як «наконечне оброблене, яке приносить найбільші бариші, лишається для фабрик московського центра» [11, с. 44]. Навіть транспортна система (залізниці) була, за його аналізом, побудована не для потреб України, а для вивезення її ресурсів «до балтійських пристаней, як до пристаней сусідного Чорного моря!» [11, с. 44, 45].

Науковий висновок С. Рудницького був політичним закликком: Україна економічно самодостатня, але її потенціал може бути реалізований лише у самостійній державі, яка проведе радикальну аграрну реформу («перевести

розділ усіх земель між дрібних хліборобів-селян») [11, с. 46] та націоналізує мінеральні багатства [11, с. 46].

С. Рудницький поширював свій антропогеографічний аналіз і на географію релігії. Як зазначають сучасні дослідники Іван Ровенчак та Орислава Тимчук, він виділив три напрямки цієї проблеми: взаємовідносини релігії і держави, морально-конфесійні взаємини та прикладні аспекти георелігійного життя України [41, с. 32]. У праці «Чому ми хочемо самостійної України?» він науково обґрунтував, що імперії використовують релігію як інструмент національного гноблення. Він виділив «три прості речі», щоб підкорити народ: 1) мова («вигнали українську мову зі... церкви») [41, с. 33]; 2) віросповідання («гноби їхню релігію» – аналізуючи тиск Польщі на православних) [41, с. 33]; 3) знищення релігії (аналізуючи дії російського царського, а згодом і радянського урядів) [41, с. 34]. С. Рудницький звернув увагу, що Москва перетворила «майже самостійну Українську православну церкву (далі – УПЦ) у повну залежність московського патріархату» [41, с. 34], а згодом «знищив московський уряд уніятську церкву», оскільки вона «вказувала виразно окремішність українців від москалів» [11, с. 30; 41, с. 34].

Вершиною розчарування С. Рудницького, де його наукова та освітня діяльність зіткнулася, в його розумінні, з некомпетентністю тогочасної української політичної еліти, стала його нищівна рецензія «Чому це так?» (1920 р.). У ній він проаналізував офіційний «Меморіал ...», поданий українською делегацією УНР на Паризьку мирну конференцію 1919–1920 рр., скликану державами-переможницями для вироблення і підписання умов з переможеними державами [25, с. 54]. С. Рудницький, який присвятив життя науковому обґрунтуванню як географ етнічних меж української території, був шокований цим документом. Його враження були «несказано прикрі», такими, що «навіть «висушена науковою роботою за четвертину століття чуттєва сторона душі» болюче терпить» [25, с. 54].

С. Рудницький порівнював дипломатичну підготовку до міжнародних форумів, що вирішували післявоєнний устрій у Європі, інших національних

діячів – чехів і поляків, які «напружили свої сили» і надали «десятки грубесних томів», щоб обґрунтувати свої претензії на етнічні землі, з українською пропагандою. Остання була «(розмірно) смішно малу кількість» і складалася переважно, на його думку, зі «сміття, яке тільки зашкодить нашій справі» [25, с. 55].

С. Рудницький як професор географії був обурений розділом «Географія» в офіційному «Меморіалі ...» від урядових чинників УНР: «В такому меморіалі не має місця для 23 квартових сторінок географії. Хоч би й найкраще написаної!» [25, с. 55]. Він стверджував, що вистачило б 1–2 сторінок, але «модерним, дійсно географічним нарисом, а не такою мізерною тарабарщиною» [25, с. 55, 56]. Він виявив у тексті меморандуму кричущі помилки, які назвав «нечуваним географічним анальфатизмом, що за його дають лиху ноту ученикові першої гімназійної класи!» [25, с. 56]. Зокрема, він перелічував абсурдні наукові помилки: «Чому географічне положення України фальшиво подане?», яким «способом вийшли для розмірів України такі безглузді числа, як 1000 і 600 кілометрів?» [25, с. 56].

Ще одне абсурдне речення з «Меморіалу ...»: «Україна є іншої формації як Росія і Польща через своє геологічне походження і вулканічні вибухи (sic!)» [25, с. 56]. Були в документі й фактичні помилки, на які вказував С. Рудницький: «Случ не впадає до Припяти ..., в Карпатах нема озер до 40 км довгих ..., не має теж ні кедрів, ні газель на Україні» [25, с. 56]. Він саркастично питав: «Чи наші парижські дипломати думають, що великі держави не мають при мировім конгресі своїх географічних знавців?! Що собі ці знавці подумують про українську культуру взагалі ...?» [25, с. 56].

Однак найголовніший, у його розумінні, фатальний геополітичний прорахунок меморандуму, на який вказав С. Рудницький, стосувався території. Він виявив, що українська делегація у своєму офіційному документі «так в тексті, як на мапі попросту, відрізали від суцільної етнографічної території України ні менше, ні більше, як 200.000 км² з 5 міліонами переважно українського населення!» [25, с. 57]. Ця «ампутація», за його словами, була

зроблена на українському Підкавказзі (Кубані), і він знав, «що ця ампутація України зроблена свідомо», про що йому повідомив сам голова місії д. Сидоренко [25, с. 57].

С. Рудницький був обурений цим як геополітик. Він пояснював, що саме ця територія, яка сягає Каспію, є найціннішим геополітичним активом України. Він питав: «Чиж не знають наші парижські дипломати, що ... для Англії майже тільки така Україна має взагалі вартість, яка дійсно сягає по Каспій?» [25, с. 57]. С. Рудницький доводив, що саме тут проходить «великий світовий шлях» між Англією та Росією за контроль над Індією, Персією та Месопотамією [25, с. 57, 58]. Українська делегація, через свою «злочинну ігноранцію й легководушність» добровільно відмовилася від свого головного стратегічного аргументу, який робив Україну потрібною Заходу.

С. Рудницький виявив повну некомпетентність в економічній географії авторів меморандуму. Статистичні дані були «фальшиві й всюди замалі», оскільки автори рахували лише дев'ять губерній, а не всю етнічну територію [25, с. 59]. Через це продукція зерна була занижена майже вдвічі (230 млн сотнарів замість 420 млн), що приводило до абсурдного висновку: «Англієць, Француз чи Італієць візьме олівець у руку і вчислить собі без труду, що при такій продукції Україна не то що не зможе вивезти ... хліба ..., а ще й сама потребуватиме збіжжя привозу» [25, с. 60]. Він дорікав делегації за повне нерозуміння геополітики: «У цілому меморіалі нема ні стрічки про (в дійсності величезне) значіння України для політичної експанзії великих західньо-європейських держав на Сході, про значіння існування чи не існування української держави для перських і індійсько-океанських плянів Англії, сирійських Франції, левантійських Італії ...!» [25, с. 58, 61].

Свій аналіз С. Рудницький завершив гірким висновком: «По прочитанню парижського меморіалу я перестав дивуватися [чому нас не визнали]» [25, с. 62]. Він показав, що поразка української революції, в його розумінні, була зумовлена не лише зовнішньою агресією, але й катастрофічним рівнем

неосвіченості власної політичної еліти, яка не розуміла фундаментальних наукових основ власної держави – її географії.

Останній період наукової та освітньої діяльності С. Рудницького (1926–1933 рр.) був пов'язаний з його поверненням до радянської України на запрошення її уряду та роботою в тодішній столиці УСРР, Харкові. Він щиро повірив у декларовану радянською владою політику «українізації», як і ряд лідерів української революції та чимало інших відомих національних діячів, сподіваючись на еволюцію УСРР у майбутньому в самостійну Українську державу. Це був час, коли С. Рудницький спробував інституціоналізувати свої ідеї, створивши Український науково-дослідний інститут географії та картографії (УНДІГК) [30, с. 19; 15, с. 50].

Освітня місія С. Рудницького в цей час полягала в подоланні того, що він називав «незвичайно малою сумою географічного знання» серед інтелігенції та мас [39, с. 51; 20 с. 3]. У своїх зверненнях до Головного науково-методичному управлінню науковими установами при НКО УСРР (відомий як Укрголовнаука) (Харків, 1926 р.) він прямо пов'язував низький рівень географічної освіти з економічною відсталістю («Великі недостачі в адміністративному поділі, проведенні шляхів, використанні природних багатств і т. д.» [23, с. 213]), хаосом в адміністративному поділі та нездатністю раціонально використовувати ресурси. Він стверджував, що «досвіди, набуті під час світової війни ..., спричинили в усіх повнокультурних народах і державах величезний рух у напрямі ... якнайінтенсивнішого плекання географії в школах усіх типів і ступенів» [20, с. 213]. Він вимагав, щоб географія стала центральним предметом у шкільній системі, навколо якого «угрупувати всю середньошкільну науку ..., так як колись її групувано коло релігії, філософії, філології» [39, с. 51; 23, с. 213].

Наукова діяльність С. Рудницького в останні роки життя, під радянською владою, зіткнулася з жорсткими ідеологічними обмеженнями. Як свідчить його епістолярна спадщина, проаналізована сучасним дослідником Павлом Штойком, С. Рудницький пішов на компроміс, щоб інститут взагалі був

створений. У листі до вченого-економіста, доктора природничих наук Володимира Огоновського (1926 р.) він зізнався, що «вдалося добути згоди на плекання географії ... тільки тому, що я обмежив її на математично-природничий напрям; у першій мірі на картографію й фізιοгеографію» [30, с. 19, 21]. Для його улюблених і ключових галузей – антропогеографії та економічної географії — «мусіли б бути засновані окремі інститути на цілком інших основах» [30, с. 19, 21].

С. Рудницький відчайдушно скаржився на брак кваліфікованих кадрів у Харкові, зазначаючи, що «тут географічного доросту цілком нема ... Треба орати цілком запущену цілину, а чоловік сам один, як палець» [39, с. 52; 30, с. 21]. У 1932 р. в доповідній записці до Українського науково-дослідного інституту географії та картографії він піддав критиці стан економічної географії у власному інституті. Незважаючи на те, що С. Рудницький публічно заявляв, що «не є і в моєму віці вже й не можу стати спеціалістом соціально-економічних наук» [39, с. 52; 30, с. 20], він давав нищівну фахову оцінку: «вважаю діяльність сектора економічної географії в інституті цілком незадовільною» [39, с. 52; 30, с. 20]. С. Рудницький звинувачував співробітників у «пережовуванні переважно публіцистичного матеріалу» та «писання компілятивних підручників» замість «грунтовної науково-дослідної праці, яка давала б матеріал для експертизи й прогнози для соціалістичного будівництва» [39, с. 52; 30, с. 20].

Останнім науковим актом С. Рудницького стали його свідчення під час слідства НКВС у 1933 р. Навіть в умовах арешту та фізичного виснаження він не зрадив своїй науковій методології і надав слідчим чіткий географічний аналіз політики радянської влади, маючи на увазі, як географічні фактори (ресурси, розташування, клімат, ландшафт) впливали на політичні рішення керівництва СРСР, а також як сама політика змінювала географічне середовище (переміщення населення, індустріалізація, будівництво інфраструктури). Як стверджує сучасна дослідниця Любов Котик, цитуючи матеріали слідчої справи, С. Рудницький дав критичну оцінку:

– сталінської індустріалізації, що «ведеться далекосяжними планами й не бере на увагу потреб часу й території» [39, с. 53];

– колективізації. Він дав фатально точний науковий прогноз: «Українське селянство, навіть бідніше, має сильні індивідуалістичні й власницькі інстинкти. Є небезпека, що насильне проведення колективізації зруйнує сільське господарство України» [39, с. 53].

Цей науковий висновок став для С. Рудницького, по суті, вироком. Його наукова та освітня діяльність, що почалася з визначення географії як науки про гармонійні взаємозв'язки природи і людини, завершилася тим, що він науково довів антиприродність та антилюдянність партійно-тоталітарного режиму. Арешт та подальший розстріл стали логічним завершенням конфлікту між об'єктивною наукою, яку він представляв, та репресивною ідеологією, яка вимагала повного підпорядкування наукової істини політичній доцільності.

С. Рудницький увійшов в історію науки як фундатор української картографії, який вперше системно підійшов до візуалізації національного простору, адже вважав, що саме «карта є найважливішим засобом для пізнання краю». Його картографічні твори, зокрема фундаментальна «Фізична карта України» (1918 р.), стали проривом для свого часу, оскільки це була перша стінна фізична карта, видана українською мовою у масштабі 1:1 000 000. Вчений застосував передовий на той час гіпсометричний метод, використовуючи кольорову шкалу для відображення рельєфу (низовини — зеленим, височини — жовтим і коричневим), що дозволило наочно продемонструвати фізико-географічну єдність українських земель від Карпат до Кавказу, ігноруючи тогочасні імперські адміністративні кордони.

Не менш важливою була «Етнографічна карта України», також видана у Відні, яка слугувала науковим обґрунтуванням соборності українських земель. С. Рудницький критично підходив до офіційної статистики в Росії та Австро-Угорщині, виявляючи фальсифікації, і на основі уточнених даних окреслював межі розселення українців. На відміну від суто політичних мап того часу, які фіксували адміністративний поділ імперій, його карти, зокрема рання

«Оглядова карта українських земель» (1915 р.), візуалізували українську етнічну територію як цілісний організм, що мало колосальне значення для дипломатичної боротьби, адже ці карти використовувалися українськими делегаціями на мирних конференціях, хоч, на жаль, і не завжди успішно.

Аналізуючи ці картографічні твори з позиції сьогодення, можна помітити суттєві відмінності від сучасних карт України. Насамперед, це стосується територіального охоплення: карти С. Рудницького базувалися на етнографічному принципі, тому до складу України він включав Кубань, частини сучасної Польщі (Холмщина, Підляшшя), Білорусі (Берестейщина) та Росії (Стародубщина), де на той час компактно проживали українці. Також відмінною є топоніміка: вчений використовував тогочасну народну термінологію та транслітерацію, яка подекуди відрізняється від сучасних унормованих географічних назв, проте саме ці карти стали першою успішною спробою впровадження української географічної номенклатури в професійну картографію.

Картографічний доробок С. Рудницького став наріжним каменем у формуванні просторового образу України в європейській науці. Його карти виконали подвійну функцію: наукову – систематизувати фізичні та антропогеографічні знання про край на рівні найкращих європейських зразків, та державотворчу – легітимізувати українську націю як самостійного суб'єкта на карті Європи [31; 32; 33].

Таким чином, проаналізувавши наукову та освітню діяльність С. Рудницького, можна стверджувати, що він посідає унікальне місце в історії української науки, виступаючи не лише як фундатор національної географії, але й як учений, який інтегрував у своїй творчості географічне, історичне та політичне мислення. Його праці сформували інтелектуальний фундамент української географічної школи, а ідеї С. Рудницького щодо простору, території та державності визначили національну наукову традицію на багато десятиліть уперед.

Карти С. Рудницького, створені на етнографічних, антропогеографічних і політичних принципах, стали першою спробою наукового обґрунтування українського простору як єдиної територіальної цілісності. Особливо показовим є те, що він включав до складу України землі з компактним проживанням українців – Кубань, Холмщину, Підляшшя, Берестейщину, Стародубщину, що суттєво відрізняється від сучасних адміністративних кордонів. Саме тому картографічний доробок С. Рудницького відіграв подвійну роль: наукову, сформувавши систематизований образ тогочасного українського простору, та державотворчу, легітимізуючи існування української нації на мапі Європи на початку XX ст. та у світовій науковій думці. Його геополітичні та політико-географічні ідеї, викладені у працях «Українська справа зі становища політичної географії» та численних статтях, заклали основи українського геополітичного дискурсу. Він доводив, що національна держава має базуватися на науково визначених територіальних засадах, а простір є ключовою категорією державотворення. Це свідчить про глибину його стратегічного мислення та здатність інтегрувати природничі та суспільні науки для формування комплексного бачення українського майбутнього.

Важливою складовою наукової діяльності С. Рудницького була участь у розвитку української освіти. Він уклав перші українські підручники з географії («Початкова географія України»), створював методичні рекомендації для вчителів, активно займався популяризацією географічних знань серед молоді та студентства. Його педагогічні погляди базувалися на поєднанні наукової точності, українознавчого змісту та практичної спрямованості навчання, що перегукується із сучасними стандартами освіти та компетентнісним підходом.

Особливе місце посідає роль С. Рудницького в організації українських наукових інституцій. Він був одним із творців Українського вільного університету в еміграції, сприяв розвитку Наукового товариства ім. Т.Шевченка та доклав зусиль до формування української академічної географічної школи. Його епістолярна спадщина, зокрема листування з Альбрехтом Пенком, демонструє активні міжнародні наукові контакти, водночас відображаючи

трагічні обставини, в яких опинився український учений у радянський період. Трагедія С. Рудницького як жертви сталінських репресій є невід'ємною частиною його біографії та формує етичний вимір. Арешт, звинувачення в «буржуазному націоналізмі» та розстріл у Сандармосі стали прикладом цілеспрямованого знищення української інтелігенції. У цьому контексті його наукова діяльність набуває ще глибшого значення – як символ боротьби за свободу наукової думки, культурну самобутність і право українського народу на власну історію й державність.

Наукова та освітня діяльність С. Рудницького була фундаментальною для розвитку української науки та освіти. Його праці не лише збагатили світову географічну думку, але й стали методологічною та ідеологічною опорою для формування українського національного простору. Творча спадщина С. Рудницького має надзвичайно високий потенціал для використання в сучасній школі як джерело інтелектуального, культурного та ціннісного виховання, а також як основа для формування просторової та культурної і громадянської компетентностей учнів. Його діяльність демонструє, яким може бути вплив науковця на розвиток нації, і чому важливо зберігати та переосмислювати спадщину репресованих діячів української науки.

Розділ 3. Методичні підходи до вивчення біографій українських діячів у ЗЗСО та формування культурної компетентності

Біографістика як галузь наукового знання має тривалу традицію формування, що сягає витоків історичного письма та гуманітарної думки загалом. В українському науковому просторі вона розвивалася в тісному зв'язку з історіографією, літературознавством, філософією та педагогікою, набуваючи в різні історичні періоди своєрідних форм і змістових акцентів. Науковці зазначають, що перші біографічні описи українських історичних постатей з'являються ще в літописній традиції Київської Русі, де вже простежується прагнення зафіксувати індивідуальні риси князів, воєначальників, духовних діячів та культурних провідників суспільства [40, с. 10–15; 44, с. 50, 80; 53, с. 4–7; 55, с. 20, 28].

Проте становлення біографістики як окремого напрямку наукового дослідження в українській традиції пов'язується, насамперед, з розвитком історичної науки у XIX столітті. У цей період особлива увага приділяється постатям, що відіграли значну роль у культурному й політичному житті України. Біографія починає виконувати не лише описову функцію, а й стає формою наукової інтерпретації процесів націотворення [40, с. 10; 44, с. 4–7; 55, с. 20]. Саме в працях українських істориків, письменників, публіцистів цього періоду формується традиція розглядати особистість як активного суб'єкта історії, здатного впливати на хід подій, культурний розвиток і суспільну свідомість [40, с. 10–15].

На початку XX ст. українська біографістика набуває ще більшої наукової глибини, оскільки формується ціла плеяда дослідників, які розглядають біографію як форму наукового пізнання, здатну відобразити не тільки особистісний, а й соціально-політичний і культурний контекст епохи. У цей період зростає інтерес до постатей учених, митців, громадсько-політичних діячів, педагогів, що сприяє систематизації та науковому осмисленню біографічного матеріалу [40, с. 10–15; 53, с. 4–7].

Особливе місце у формуванні української біографістики посідають постаті представників національної інтелігенції, зокрема географів, істориків і публіцистів, таких як С. Рудницький. Його наукова і громадська діяльність стала не тільки об'єктом біографічного вивчення, а й прикладом інтеграції наукової праці, національної свідомості та політичної позиції. Ось чому дослідники відносять його постать до ключових маркерів української наукової біографістики першої половини XX ст. [55, с. 20, 28].

У період радянської влади розвиток української біографістики зазнав суттєвих обмежень і трансформацій. Багато імен було заборонено, спотворено або навмисно вилучено з наукового обігу, а біографічні дослідження підпорядковувалися ідеологічним вимогам. Постаті національно орієнтованих учених, зокрема С. Рудницького, не лише замовчувалися, але й свідомо дискредитувалися, що призвело до формування спотвореної картини історії української науки. Біографія в той час втрачає свою наукову об'єктивність і перетворюється на інструмент політичної маніпуляції [11, с. 11–14].

Однак із проголошенням незалежності України розпочинається новий етап розвитку біографістики, що характеризується поверненням «забутих імен», деідеологізацією наукових досліджень та активним відновленням історичної справедливості. Біографія знову розглядається як важливий засіб реконструкції національної пам'яті, реабілітації інтелектуальної еліти та формування історичної тяглості поколінь [53, с. 4–7].

У сучасній науково-педагогічній площині біографістика інтегрується в систему освіти як важливий методичний інструмент. Дослідники наголошують, що через вивчення життя та діяльності видатних українців учні здобувають не лише історичні знання, а й формують культурну ідентичність, громадянську позицію та ціннісні орієнтири. Біографічний принцип активно впроваджується в навчальні програми, підручники, методичні розробки та позакласні форми роботи, що підтверджує його актуальність і суспільну значущість [40, с. 10, 15, 40; 58, с. 20, 40].

Отже, українська біографістика пройшла складний шлях – від первісних описових форм до повноцінного наукового напрямку, який сьогодні активно використовується в педагогіці, історіографії та культурології. У цьому процесі постать С. Рудницького набула особливого значення не лише як об'єкт дослідження, а й як символ незламності наукової думки та боротьби за національну ідентичність. Його біографія в сучасній методиці викладання історії виступає як ефективний інструмент формування культурної та громадянської компетентності учнів, що повністю відповідає стратегічним напрямкам розвитку української освітньої системи [53, с. 4–7].

Сучасна парадигма української освіти, що кристалізується в концепції «Нової української школи», передбачає кардинальну зміну акцентів з процесу накопичення знань на процес формування компетентностей. У цьому контексті біографістика трансформується з допоміжної історичної дисципліни в потужний самостійний педагогічний інструмент. Теоретичний аналіз показує, що педагогічна біографістика є міждисциплінарною галуззю, яка інтегрує методи історії, педагогіки, психології та соціології для розв'язання актуальних освітніх завдань.

Біографістика (або біографіка) – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає теорію, методологію та практику створення життєписів. Як зазначає дослідник В. Попик, біографістика досліджує джерелознавчі проблеми історико-біографічних досліджень та еволюцію поглядів на роль особистості в історії [40, с. 10, 15]. У педагогічному вимірі ця наука набуває прикладного характеру: вона не лише фіксує життєвий шлях, а й перетворює його на дидактичний матеріал, здатний впливати на свідомість учня. У радянській науковій літературі в руслі пануючої тоді методології марксизму-ленінізму якогось практичного інтересу до вивчення біографій українських діячів не приділялося, за нечисленними винятками (Т. Шевченка, І. Франка та ін.), та й то їх життєпис старанно прилаштовувався до тодішніх ідеологем. Вивчалися хіба що біографії окремих комуністичних діячів, насамперед, В. Леніна. Пригадуються слова пролетарського поета В. Маяковського, який образно

писав у поемі про більшовицького вождя В. Ульянова (Леніна) в 1924 р., що «одиниця – дурниця, одиниця – нуль, один – навіть якщо дуже важливий – не підніме просту п'ятивершкову колоду, тим більше будинок п'ятиповерховий».

Однак на практиці це не відповідає дійсності, роль видатних діячів в історії, які часом кардинально змінювали її хід, важко заперечити. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад сучасної біографістики зробив В. Чишко, який у своїй монографії обґрунтував біографістику як специфічний жанр історичного пізнання. Він виокремив три процедурні стадії біографічного дослідження, які є релевантними і для шкільної освіти:

- 1) емпірична стадія: збір фактів, робота з джерелами (евристика);
- 2) реконструктивна стадія: відтворення життєвого шляху та психологічного портрету особистості;
- 3) інтерпретаційна стадія: оцінка внеску діяча в контексті епохи.

Для вчителя географії чи історії це означає, що вивчення постаті С. Рудницького не може обмежуватися датами народження і смерті. Воно має включати аналіз його психологічного стану, мотивів діяльності та соціального оточення.

Реалізація біографічного підходу в сучасній українській системі освіти має міцне нормативно-правове підґрунтя, що безпосередньо відображене у ключових нормативних документах держави в галузі освіти. Так, Закон України «Про освіту» визначає освіту як цілеспрямований процес формування особистості, спрямований не лише на набуття знань, а й на розвиток системи цінностей, культури мислення та громадянської відповідальності, що безпосередньо корелює з виховним потенціалом біографічного підходу, орієнтованого на аналіз життєвого шляху особистостей як носіїв певних культурних, наукових і моральних. У цьому контексті біографія постає не просто як наративна форма викладу історії, а як потужний інструмент реалізації гуманістичної парадигми освіти, адже через персоніфіковану історію формуються уявлення про цінність людського життя, відповідальність за власну позицію та моральний вибір [3; 7; 8].

Закон України «Про повну загальну середню освіту» конкретизує ці положення, вводячи поняття «компетентісно орієнтованого навчання», у межах якого визначено систему ключових і предметних компетентностей, що мають формуватися у здобувачів освіти. Серед них виокремлюються громадянська, культурна, соціальна, екологічна, інформаційно-цифрова та інші компетентності, які є органічно поєднаними з вивченням конкретних історичних персоналій. Саме через біографічний підхід учні здобувають здатність співвідносити особисті історії з ширшим суспільним контекстом, порівнювати моделі поведінки, оцінювати роль інтелігенції в націєтворчих процесах і формувати критичне ставлення до історичного минулого [8].

Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України, акцентує увагу на необхідності формування історичної та просторової компетентностей, що передбачають уміння працювати з різнотипними історичними джерелами, зокрема картографічними матеріалами, аналізувати взаємозв'язок географічного простору та історичних подій, а також інтерпретувати соціокультурні процеси через призму регіональної специфіки. Під цим кутом зору постать С. Рудницького стає особливо актуальною, оскільки його наукові праці синтезують у собі просторове мислення, національно орієнтовану географію та глибокий аналіз українського етнокультурного простору [1].

Навчальні програми з історії України для 10–11 класів прямо передбачають вивчення тем, пов'язаних із формуванням української національної ідеї, розвитком науки та культури першої половини ХХ ст., аналізом політики СРСР щодо української національно свідомої інтелігенції. Саме в цих тематичних блоках методично обґрунтованим і доцільним є включення постаті С. Рудницького – як вченого, науковця, громадянина та жертви радянських репресій, діяльність якого дає змогу учням не лише засвоїти теоретичні знання, а й осмислити драматичну долю української науки в умовах тоталітарної системи [10].

Особливу роль у впровадженні біографічного підходу відіграють методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України, які визначають доцільність використання інтерактивних форм навчання, міждисциплінарних зв'язків та проєктної діяльності. У таких документах біографія історичної постаті розглядається як основа для формування дослідницьких і аналітичних умінь, розвитку навичок критичного мислення та формування цілісного уявлення про історію власної держави. Саме завдяки цьому біографічний підхід перестає бути другорядним і перетворюється на один із ключових методичних інструментів компетентнісного навчання [2].

Таким чином, аналіз нормативно-правових документів у галузі освіти сучасної України дозволяє зробити висновок, що застосування біографічного підходу у викладанні історії є не лише методично доцільним, але й нормативно обґрунтованим. Вивчення постаті С. Рудницького повністю відповідає меті, завданням та очікуваним результатам сучасної української освіти, оскільки сприяє формуванню громадянської позиції, культурної свідомості та просторового мислення учнів, що прямо передбачено чинним законодавством і державними стандартами.

Сучасна освітня парадигма дедалі більше орієнтується не лише на накопичення знань, а на розвиток системи компетентностей, що дозволяють людині орієнтуватися в культурному просторі, усвідомлювати власну ідентичність та аналізувати навколишній світ. Серед ключових із них значне місце посідає культурна компетентність, яку нормативні документи визначають як здатність особистості усвідомлювати належність до певного культурного простору, розуміти його цінності, символи, історичний досвід та відповідально ставитися до збереження культурної спадщини. У цьому аспекті біографія С. Рудницького стає унікальним матеріалом, бо через його наукову діяльність, суспільну позицію та трагічну долю розкривається складний процес боротьби за національну самобутність у межах імперських та тоталітарних систем.

Використання праць С. Рудницького у навчальному процесі дає змогу інтегрувати культурну й просторову (картографічну) компетентності, оскільки

його концепція України як єдиного географічного й етнокультурного простору сприяє формуванню у здобувачів освіти цілісного уявлення про державу не лише як політичну одиницю, а як простір культури, історичної пам'яті і духовної традиції. Робота з його картами не просто навчає орієнтуватися у просторі: вона формує здатність інтерпретувати карту як культурний текст, у якому зафіксовано історичну ідею, національну концепцію та політичну позицію [31, 32, 33].

Картографічна компетентність, відповідно до Державного стандарту, передбачає вміння читати та інтерпретувати карти, працювати із масштабом, легендою, умовними позначеннями, зіставляти історичні карти із сучасними адміністративно-територіальними поділами, аналізувати зміни кордонів і просторові трансформації у різні історичні періоди. Праці С. Рудницького дозволяють зробити це на високому науковому рівні, оскільки вони поєднують емпіричні дані, етнографічні спостереження та геополітичне мислення.

Методично цінним є також залучення текстів С. Рудницького до аналізу в межах курсів історії та громадянської освіти. Його наукові тексти можуть використовуватися не лише як джерела знань, але й як матеріал для формування навичок критичного мислення, адже учні здатні порівнювати його ідеї з офіційною радянською доктриною, сучасними поглядами на геополітичне становище України, оцінювати ступінь актуальності його положень у контексті сучасних суспільно-політичних процесів.

Таким чином, через міждисциплінарну інтеграцію історії, географії, культури та права біографія С. Рудницького стає інструментом формування системної культурної та картографічної компетентностей, що повністю відповідає концептуальним положенням освітніх законів України, Державного стандарту та навчальних програм [5].

Можливості впровадження біографії С. Рудницького значно розширюються в позакласній та позашкільній діяльності, основною формою якої є гурткова, що, згідно з нормативними документами Міністерства освіти і науки України, спрямована на розвиток творчих, дослідницьких та

громадянських компетентностей учнів. Гурткова робота визначається як одна з найефективніших форм індивідуалізованого навчання, що базується на активності, добровільності та поглибленому інтересі здобувачів освіти до певної тематики.

Гурток історико-краєзнавчого або географічного спрямування може використовувати спадщину С. Рудницького як основу для довготривалих проєктів: дослідження структури його карт, реконструкція історичних територіальних уявлень, підготовка власних тематичних мап на основі його концепцій, створення інформаційних стендів, вебсторінок або мультимедійних презентацій «Рудницький і просторовий образ України». Такі проєкти не лише підвищують мотивацію учнів, а й відповідають сучасним вимогам до інтеграції цифрових технологій в освітній процес, що зафіксовано в законодавчих і навчально-методичних документах в Україні.

Окремий потенціал має використання біографії С. Рудницького у виховних годинах і позакласних уроках, тематика яких пов'язана з національною пам'яттю, репресіями, правами людини, роллю науки та інтелігенції у формуванні державності. Через аналіз його життєвого шляху можна формувати в молоді стійкі цінності: відповідальність, незламність, прагнення до істини й усвідомлення значущості інтелектуального спротиву. Це відповідає основним положенням Концепції національно-патріотичного виховання та освітнім стандартам, у яких наголошено на вихованні громадянина-патріота, обізнаного з історією та культурою свого народу.

Отже, гурткова, позакласна і виховна робота стають не другорядним, а стратегічно важливим простором реалізації біографічного підходу, який поєднує наукове пізнання, ціннісні орієнтації та особистісний розвиток і при цьому повністю узгоджується з вимогами сучасної української освітньої політики.

У сучасній українській методиці викладання історії простежується стійка тенденція до переосмислення ролі біографічного матеріалу в освітньому процесі, що зумовлено переходом від інформаційно-репродуктивної моделі

навчання до компетентнісної, діяльнісної та особистісно орієнтованої парадигми освіти. Українські науковці-методисти приділяють значну увагу питанням інтеграції біографічних елементів у структуру уроку історії, особливо у процесі формування історичного мислення, громадянської позиції та культурної самосвідомості учнів.

Згідно з їхніми науковими позиціями, постать історичної особистості виступає не лише як об'єкт вивчення, але як педагогічний маркер епохи, через який учні осмислюють цілісність історичного процесу, взаємозв'язок людини і суспільства, особистої відповідальності та культурної спадщини. У таких дослідженнях наголошується, що біографічний матеріал дозволяє перевести абстрактні події в площину конкретного життєвого досвіду, що значно підвищує мотиваційний рівень учнів та сприяє їх емоційному залученню до вивчення історії.

Особливо актуальним є використання біографістики в темах, де йдеться про репресованих діячів, науковців, діячів культури та освіти, оскільки такі постаті стають носіями альтернативного (з точки зору радянської історіографії) історичного наративу. Цей аспект робить дослідження постаті С. Рудницького методично доцільним та педагогічно виправданим. Методисти підкреслюють, що робота з біографіями має базуватися не на запам'ятовуванні дат, а на поглибленому аналізі життєвих виборів, світоглядних позицій, наукових рішень, а також на формуванні в учнів здатності до історичної емпатії, тобто розуміння мотивацій та умов, у яких діяла історична особистість. Саме тому активно пропонується використовувати діалогічні та рефлексивні методи: інтерв'ю з історичною постаттю (метод уявної розмови), рольові ігри («суд історії»), дебати, біографічні реконструкції, що ідеально підходять для позакласної та гурткової роботи.

Біографічний підхід є особливо ефективним у контексті міжпредметної інтеграції, оскільки особистість може розглядатися не лише в межах історії, а й крізь призму громадянської освіти, географії, української літератури, правознавства та культурології. Такий підхід сприяє комплексному

формуванню культурної та громадянської компетентностей, що є пріоритетом сучасної освітньої політики в Україні.

Серед провідних методичних прийомів, що пропонуються українськими методистами, особливу увагу приділено інтерактивності, проблемності та діяльнісній спрямованості навчання, що повністю відповідає сучасним дидактичним принципам. Робота з біографіями повинна здійснюватися не фронтально, а в малих групах або мікроколективах, де учні мають змогу аналізувати різні етапи життя діяча та представляти результати на загал.

Ефективними, в нашому розумінні, вважаються такі методи, пов'язані з біографічним підходом, у конкретному випадку – вивчення життєпису С. Рудницького:

- текстово-аналітичне дослідження уривків із праць історичної особи;
- робота з картами, схемами та документами, пов'язаними з її діяльністю;
- створення інтелект-карт (mind-map) на основі біографії;
- проєкт «Один день з життя ученого»;
- моделювання «історичного середовища» навколо особистості.

У контексті біографії С. Рудницького ці методи набувають ще більшої ефективності, бо можуть бути поєднані з роботою з картографічними джерелами, науковими текстами, публікаціями, що дає можливість розвивати так звану картографічно-біографічну компетентність – уміння аналізувати особистість через призму простору, регіону та політичної географії.

Методисти наголошують на важливості включення письмових рефлексивних практик: створення біографічного есе, емоційного відгуку на долю історичної особистості, «листа в майбутнє» від імені діяча або звернення до нього від сучасної молоді. Такі завдання не тільки сприяють формуванню емпатії, а й виконують потужну виховну функцію.

У гуртковій роботі можливим є використання таких форматів:

- «Мала наукова конференція пам'яті С. Рудницького»;
- стендова виставка «Карти, які забороняли»;
- біографічний проєкт «Вчений, якого знищила система»;

– дослідження «Як би виглядала Україна на карті С. Рудницького сьогодні?»;

– цифровий проєкт «Інтерактивний портрет Степана Рудницького».

Усе це узгоджується з поглядами сучасних українських педагогів і методистів про те, що біографія – це інструмент не лише інформування, а трансформації особистості учня, який через чужу долю осмислює власне місце у світі. Особливо важливим є включення біографічного матеріалу в систему національно-патріотичного виховання, що повинна бути стратегічним напрямом освітньої політики сучасної України в умовах російської ідеологічної та збройної агресії. У цьому аспекті постаті репресованих учених, зокрема С. Рудницького, набувають символічного значення як уособлення боротьби за наукову правду та українську національну ідентичність.

Виховні години, присвячені таким постатям, можуть реалізовуватися в наступних формах:

- «урок пам'яті»;
- «мовчазна дискусія»;
- історико-моральний диспут;
- перегляд та обговорення документальних матеріалів;
- виставки-інсталяції.

Науковці-методисти наголошують, що ключовим є не лише інформування, але й рефлексивний компонент: обговорення того, які риси особистості роблять людину здатною до морального вибору в умовах тиску, які цінності залишаються незмінними навіть у репресивних системах. Особливо цінною вважається інтеграція біографічного підходу в проєктну і волонтерську діяльність: догляд за пам'ятними місцями, створення цифрових архівів, співпраця з місцевими музеями, що поєднує історичне пізнання з громадянською практикою.

Таким чином, біографія С. Рудницького може виступати центральним елементом цілісної педагогічної стратегії, що охоплює навчальну, позакласну і

виховну діяльність та формує культурно зрілу, історично свідому особистість учня.

У сучасній українській освіті питання формування просторової компетентності учнів займає одну з центральних позицій, оскільки просторові уявлення є основою для ґрунтовного розуміння історичних процесів, геополітичних змін та культурної еволюції людства. Науковці-методисти наголошують, що карта в навчанні історії не повинна залишатися другорядним наочним матеріалом, а є повноцінним джерелом історичного знання, інструментом аналізу та реконструкції минулого, а також опорою для розвитку критичного мислення й умінь працювати з інформацією різних типів [54, с. 115].

Карта формує просторову компетентність через розвиток уміння співвідносити події з певною територією, аналізувати зміни кордонів, бачити динаміку історичного руху, визначати регіональні особливості політичних, культурних і соціальних процесів. Просторова компетентність, як підкреслюється в низці методичних праць, – це не просто географічна грамотність, а здатність до просторового мислення, що передбачає уміння інтерпретувати карту як текст, який містить приховані історичні сенси, політичні акценти й культурні маркери. Саме через карту учень отримує можливість побачити історію у вимірі руху, кордонів, територій, міграцій і геополітичних протиріч, що значно підвищує якість історичного аналізу та його доказовість [50, с. 12].

Робота з історичними картами дозволяє здобувачам освіти визначати, які політичні концепції або наукові погляди впливали на їх створення, а також виявляти ідеологічні викривлення або особливості історичного періоду, в якому карта була укладена. Саме цим зумовлена педагогічна цінність порівняння карт різних епох, бо це формує в учнів критичне ставлення до інформації, уміння співставляти джерела, виявляти відмінності між науковим та пропагандистським відображенням простору [49, с. 5].

Особливе місце в українській методиці займає використання карт С. Рудницького, які є унікальними з погляду як наукової достовірності, так і педагогічної цінності. Карти С. Рудницького мають важливу функцію демонстрації історичного розуміння українського простору в контексті початку ХХ століття, коли формувалася модерна українська нація та відбувалася концептуалізація власного етнокультурного простору. Учні, працюючи з такими картами, здобувають можливість побачити, як українські вчені означували територію, населення, етнографічні межі та географічні особливості держави ще до утвердження сучасного адміністративно-територіального поділу. Це сприяє розвитку просторової уяви і допомагає учням зрозуміти, як формувалися геополітичні ідеї української державності [36, с. 15–17].

Однак карти С. Рудницького істотно відрізняються від сучасних карт, що є важливим педагогічним моментом для розвитку історичної та просторової компетентностей. Насамперед, у картах на початку ХХ ст. відсутній сучасний адміністративно-територіальний поділ, інколи використовуються інші етнографічні межі, інакше трактуються політичні кордони, а також можуть бути включені території, які сьогодні не входять до складу України або мають інший статус. Ці відмінності відкривають для учнів можливість здійснити глибокий історичний аналіз, зрозуміти контекст створення карт, оцінити, як географічні концепції змінювалися під впливом часу, і як політична географія формувала уявлення про територію держави, усвідомити залежність картографії від внутрішньої і зовнішньої політики.

Порівняння карт С. Рудницького із сучасними українськими картами дозволяє сформувати у здобувачів освіти складні когнітивні навички: уміння аналізувати зміну кордонів, реконструювати історичний розвиток регіонів, виявляти причинно-наслідкові зв'язки між територіальними змінами та історичними подіями. Ця діяльність має не лише навчальне, а й виховне значення, оскільки сприяє усвідомленню історичної тяглості українського державотворення та важливості збереження культурного і територіального спадку.

Таким чином, крізь призму вивчення біографій видатних українських діячів у ЗЗСО в руслі сучасного компетентнісного підходу доцільно формувати культурну компетентність здобувачів освіти. У руслі досліджуваної теми карти виступають одним із найефективніших інструментів формування просторової компетентності, а використання карт С. Рудницького значно підсилює історико-аналітичний потенціал навчання. Вони дозволяють поєднати теоретичні знання з історичним мисленням, допомагають учням краще зрозуміти складну природу українського простору, взаємозв'язок території та історії, а також демонструють, як наукові уявлення про Україну змінювалися протягом часу. Порівняння історичних і сучасних карт робить навчання не лише інформативним, а й методологічно глибоким, дозволяючи учням бачити історію не як статичну послідовність подій, а як процес, який має територіальний і просторовий вимір.

Розділ 4. Використання матеріалів про життя і діяльність Степана Рудницького на уроках історії та в позашкільній роботі

Біографічний матеріал про життя та діяльність Степана Рудницького посідає важливе місце в сучасній методиці навчання історії, оскільки поєднує в собі наукову, культурну та виховну складові, дозволяючи учням глибше осмислити процеси українського націєтворення, репресивну політику радянської влади та роль інтелігенції у формуванні наукової традиції. У старших класах, зокрема в 10–11 класах, де учні вже мають достатню сформованість історичного мислення, використання таких матеріалів стає особливо результативним. С. Рудницький виступає одночасно як науковець, мислитель, громадський діяч і жертва партійно-тоталітарного режиму, що дозволяє подати його біографію як багатогранне історичне джерело, здатне формувати критичну свідомість старшокласників. Відповідно до положень Державного стандарту, біографічний підхід сприяє розвитку культурної, просторової та громадянської компетентностей, які є базовими для Нової української школи [3].

У процесі позакласної роботи матеріали про С. Рудницького дають можливість організувати глибоке аналітичне вивчення, що виходить за межі звичайного уроку. Виховні години, наукові секції, історичні та географічні гуртки дозволяють учням опрацьовувати текстові й картографічні джерела, залучати мультимедійні матеріали і самостійно створювати дослідницькі проекти. У таких умовах біографія функціонує не лише як хронологічний опис життя, а й як спосіб навчання через досвід, вчинки, інтелектуальні прагнення та історичні обставини, у яких перебувала особистість. У цьому аспекті життя С. Рудницького – людини, яка синтезувала географію, картографію та політичну думку, стає потужним методичним ресурсом для розвитку міждисциплінарних компетентностей, що становлять основу сучасної освітньої парадигми.

Не менш важливою є виховна складова вивчення біографії С. Рудницького. Старшокласники мають змогу осмислити життєвий шлях ученого як приклад моральної стійкості, наукової чесності та громадянської

відповідальності. Події кінця 1930-х рр., коли радянський партійно-тоталітарний режим знищив значну частину української інтелігенції, стають чутливою темою виховної роботи. У 1933 р. С. Рудницького було заарештовано за сфабрикованими обвинуваченнями в українському «буржуазному націоналізмі» та «контрреволюційній діяльності». Після багаторічних тортур у харківських і московських тюрмах він був засланий до Соловків, де опинився серед сотень представників українського «Розстріляного відродження». У листопаді 1937 р., згідно з рішенням т. зв. «трійки», його разом із близько 110 українськими науковцями, митцями та письменниками було розстріляно в урочищі Сандармох у Карелії – місці масового знищення в'язнів Соловецького табору. На виховних заходах ці факти дозволяють учням зрозуміти трагізм історичної долі науковця, а також глибше відчувати загальну атмосферу інтелектуального геноциду, яку створювала радянська влада стосовно українців [42, с. 292, 47, с. 21].

Біографічні матеріали про С. Рудницького можна органічно інтегрувати в тематичні виховні години, присвячені пам'яті жертв тоталітарних режимів або ролі української інтелігенції в державотворчих процесах. На таких заходах доцільно застосовувати методи історичної реконструкції, уявного інтерв'ю, аналізу документів і дискусійних технік. Наприклад, учитель може запропонувати учням проаналізувати уривки з допитів, архівних документів НКВС або наукових текстів С. Рудницького, в яких він обґрунтовував самостійність українського географічного простору. Це створює умови для того, щоб учні могли самостійно інтерпретувати історичні матеріали та робити висновки щодо мотивацій, світогляду і наукової позиції вченого [44, с. 271]. Такий підхід сприяє розвитку історичної емпатії та формує в учнів розуміння, що за кожною історичною подією стоїть людська доля, а, отже, історія перестає бути набором фактів і перетворюється на живий, цілісний процес.

Окрему педагогічну цінність становлять карти С. Рудницького, що можуть бути використані на позакласних заняттях і в гуртковій роботі. Його картографічна спадщина включає докладні етнографічні, історичні й політичні

мапи України, які суттєво відрізняються від сучасних адміністративних карт. На його картах кордони визначені не тільки політичними реаліями початку ХХ століття, а й етнокультурними, мовними та географічними факторами, що дозволяє учням побачити іншу логіку просторового структурування України [31; 32; 33]. Порівняння таких карт із сучасними картографічними моделями відкриває широкі можливості для критичного історико-просторового аналізу: учні можуть простежити, як змінювалися кордони українських земель, як політичні режими впливали на сприйняття території та які елементи просторової структури зберігалися попри зміну державних систем [34; 35].

У межах гурткової діяльності педагог може запропонувати створення учнями власних картографічних реконструкцій за принципами С. Рудницького – як цифрових, так і графічних. Це сприяє розвитку просторового мислення, уміння працювати з масштабом, умовними позначеннями, зіставляти різні картографічні джерела й інтерпретувати отриману інформацію. Такі завдання також допомагають старшокласникам зрозуміти, що карта є не лише ілюстрацією, а й повноцінним історичним джерелом, яке відображає світогляд, наукові переконання й політичну позицію автора. Крім того, в процесі роботи над картами учні вчаться розрізняти поняття «територія», «простір», «геополітичний ареал», що відповідає сучасним вимогам розвитку просторової компетентності.

Позакласні уроки, присвячені життєпису С. Рудницького, можуть включати роботу з його автобіографічними текстами, листуванням або спогадами сучасників. У старших класах учні здатні аналітично опрацьовувати такі матеріали, виділяючи ключові ідеї, міркування вченого та контекст, у якому він працював. Вивчення автобіографії С. Рудницького дає можливість побачити його внутрішній світ, науковий шлях і погляди на роль географії у формуванні національної свідомості. Учні можуть аналізувати, як змінювалися його наукові ідеї в умовах політичного тиску, як він реагував на репресивні тенденції, чому його концепція України як «суцільного геокультурного організму» стала загрозою для радянської імперської політики.

Такі заняття дозволяють педагогам формувати у старшокласників здатність порівнювати особисті переконання діяча з політичними умовами часу, що є важливою складовою громадянської компетентності. Крім того, автобіографічні матеріали сприяють розвитку навичок текстового аналізу та вміння працювати з наративними джерелами, що відповідає сучасним вимогам методики історії, встановленим українськими методистами. Розширене опрацювання цих матеріалів допомагає учням осмислити не лише постать С. Рудницького, а й загальні механізми взаємодії особистості та тоталітарної системи.

Інтеграція життєвого шляху С. Рудницького у виховну діяльність робить можливим створення морально-ціннісної атмосфери на заняттях. Учитель може формувати дискусію навколо запитань: чому тоталітарний режим бачив загрозу у вченому?; яку роль відіграє науковець у збереженні культурної ідентичності народу?; чи є наука нейтральною сферою діяльності, чи вона завжди пов'язана з політикою? Така проблематизація дозволяє учням переосмислити історичні процеси та зрозуміти, що наукова діяльність має не лише інтелектуальний, а й моральний вимір.

У комплексі всі названі форми роботи дають змогу для формування в учнів системного погляду на українську науку та культуру ХХ століття. Біографія С. Рудницького стає не лише змістовим об'єктом вивчення, а й методологічним інструментом, що дозволяє глибше інтегрувати біографічний підхід у навчальний процес. Завдяки його використанню на уроках, у позакласній і позашкільній діяльності учні здобувають не формальні знання, а здатність мислити критично, аналізувати джерела та формувати особисті переконання щодо історичних подій.

Щодо доцільності проведення виховних заходів, присвячених життєвому шляху та науковій діяльності С. Рудницького, то вони мають на меті формування в учнів уміння осмислювати постать видатного українського діяча як інтегративний елемент національної культури, науки та історичної пам'яті. У 10 класі такі форми роботи є особливо доцільними, оскільки в цьому віці учні

здатні не лише запам'ятовувати інформацію, але й аналізувати її, робити висновки, розуміти складні історичні процеси та переосмислювати морально-ціннісні аспекти долі особистості. Захід будується на поєднанні біографічного матеріалу, візуальних джерел, картографії та елементів дискусійного навчання, що відповідає компетентнісному підходу сучасної української школи.

Початкова частина пропонованого заходу має на меті занурити учнів у контекст епохи, в якій жив і працював С. Рудницький. Учитель коротко окреслює історичну ситуацію початку XX століття: розвиток української науки в умовах імперської політики, боротьбу інтелігенції за національне самоусвідомлення, заснування перших українських наукових інституцій. Акцент робиться на тому, що С. Рудницький став першим українським професійним географом, творцем національної картографічної школи та одним з фундаторів української геополітичної думки. Учитель підкреслює, що його наукові ідеї спрямовані на доведення географічної окремішності України, що мало вагоме значення для формування української політичної нації. Така історична рамка дозволяє учням краще зрозуміти, чому саме постать С. Рудницького є настільки важливою для української науки [38, с. 330].

Основна частина заходу присвячена безпосередньому вивченню біографії та наукової спадщини вченого. Учитель подає ключові етапи його життя: навчання у Львові та Відні, викладацьку діяльність, створення перших українських карт, участь у наукових товариствах, роботу в установах УНР. Особлива увага звертається на його праці – «Коротку географію України», «Українську справу зі становища політичної географії» та інші тексти, які стали фундаментальними для розвитку української географічної думки. Учитель демонструє фрагменти мап С. Рудницького, пояснюючи учням, чому вони суттєво відрізняються від сучасних карт, та як ці відмінності пов'язані з етнографічними, природними й історичними факторами. Такий аналіз дозволяє учням не лише вивчити фактографію, а й розвинути просторове мислення, побачивши карту як елемент світоглядної та політичної аргументації.

Доцільно залучити групову роботу, в межах якої учні отримують змогу провести невелике дослідження на основі матеріалів, запропонованих учителем. Одна група аналізує життєвий шлях С. Рудницького та виділяє головні переломні моменти його біографії; друга працює з картами, порівнюючи етнографічну карту С. Рудницького із сучасною політичною картою України; третя група аналізує його політичні й географічні ідеї, відповідаючи на питання: чому С. Рудницький доводив, що Україна є окремим географічним організмом? Четверта група отримує завдання дослідити трагічні обставини його арешту та загибелі, що дозволяє учням осмислити репресивний характер радянської влади та вплив Великого терору на українську культуру. Така форма роботи сприяє розвитку комунікативних навичок, умінню працювати з джерелами, формулювати власні пояснення та узагальнення.

Важливою складовою виховного заходу є розгляд трагічної сторінки життя С. Рудницького – його арешту, перебування в Соловецькому таборі та розстрілу в Сандармосі в 1937 р. Педагог у доступній формі пояснює учням, що С. Рудницький став жертвою сталінського терору, оскільки вважався «небезпечним українським націоналістом». Учитель може продемонструвати фотографії Соловків і Сандармоху, уривки з документів про репресії, коментуючи, що в цих місцях було страчено значну частину української інтелігенції – письменників, науковців, режисерів, учителів. Учні усвідомлюють, що наукова діяльність у СРСР часто ставала приводом для переслідування, а українські вчені зазнавали системного знищення. Такий матеріал має значний виховний потенціал, оскільки дозволяє поговорити про цінність людського життя, свободу наукової думки та важливість збереження історичної пам'яті.

Наприкінці заходу доцільно провести підсумкову дискусію, яка сприятиме формуванню ціннісних орієнтирів та особистісних висновків. Учитель може поставити учням запитання: що означає бути українським ученим? Чому ідеї С. Рудницького були важливими для формування уявлення про Україну? Як би сучасна Україна виглядала без картографічних і

геополітичних концепцій, створених цим ученим? Чи можна сказати, що його загибель була спробою знищення української наукової думки? Такі питання допомагають учням осмислити історію не лише через факти, а через власне ставлення та критичну оцінку.

Завершальний етап виховного заходу може включати творчу діяльність. Учні можуть створити короткі висловлювання, есе або плакати, присвячені С. Рудницькому, або підготувати міні-проект «Україна очима С. Рудницького». Це не лише закріплює знання, але й дозволяє кожному учневі знайти власну інтерпретацію постаті науковця. Такий творчий підсумок робить захід емоційно завершеним і сприяє формуванню особистісної зацікавленості у вивченні історії України.

Узагальнюючи, план-конспект виховного заходу про С. Рудницького забезпечує цілісне й багатовимірне вивчення його постаті, дозволяє інтегрувати біографічний, культурологічний і картографічний матеріал, сприяє розвитку ключових компетентностей та формує в учнів емоційно-ціннісне ставлення до української науки. Завдяки таким формам роботи старшокласники отримують можливість не лише ознайомитися з біографією вченого, а й зрозуміти її сучасну актуальність та зв'язок із сьогодішніми процесами у державі.

Вивчення постаті С. Рудницького потребує міжпредметного підходу, оскільки сам учений поєднував у своїй діяльності дві фундаментальні наукові сфери – історію та географію. Його праці містять глибоке осмислення української території як історичного, культурного й політичного простору, а його карти, виконані з етнографічним, геополітичним та історичним змістом, мають значення одночасно для обох навчальних дисциплін. Тому інтегровані уроки, які поєднують зміст історії й географії, не лише відповідають логіці НУШ, але й відтворюють сам авторський стиль мислення С. Рудницького, який розумів територію не як абстрактний простір, а як результат історичних процесів, культурних взаємодій та політичних переконань.

На інтегрованому уроці з історії та географії учні мають змогу побачити, як змінювалися межі українських земель унаслідок історичних обставин, як

формувалися регіональні ідентичності, чому населення різних регіонів розвивалося по-різному, і як природні умови впливали на історичні події. Карти Рудницького стають ключовим джерелом для такого уроку, бо вони поєднують у собі не лише географічні параметри, а й етнографічні та історичні. Учні вчаться робити висновки, порівнювати різні джерела, аналізувати картографічні й текстові матеріали – це формує просторову, інформаційну, історичну та громадянську компетентності [с. 32–37, 49].

Інтеграція також дозволяє вивчати геополітичні погляди С. Рудницького. Його концепція України як «суцільного географічного організму» прекрасно лягає на гібридні уроки, де учні аналізують географічну цілісність України разом з історичними обставинами, які визначали її кордони. У процесі групової роботи учні можуть створювати карти-інтерпретації за принципами С. Рудницького, обговорювати, як би виглядали кордони України, якби вони повністю відповідали етнографічним реаліям або природним зонам. Така інтеграція робить урок живим, проблемним, наближеним до сучасних компетентнісних вимог, а також допомагає учням побачити зв'язок між історією та просторовими уявленнями, що є ключовим завданням НУШ.

Узагальнюючи викладений вище теоретичний матеріал, що охоплює методичні засади біографічного підходу, аналіз наукової та картографічної спадщини С. Рудницького, можна стверджувати, що постать ученого формує потужну інформаційну, змістову і дидактичну основу для організації сучасної позакласної та виховної діяльності. Завдяки багатовимірності його наукових поглядів, синтезу географічного та історичного мислення, а також глибокому культурно-ціннісному змісту його біографії виникає широкий спектр можливостей для практичного застосування цих знань у шкільному середовищі. Хотілося б подати розгорнутий спектр тематичних напрямів, форм роботи та методичних ідей, які демонструють, яким чином вивчення життя і діяльності С. Рудницького може бути ефективно використано в позакласній і позашкільній діяльності.

Тема «Карта як історичне джерело» інтегрується в позашкільля через опрацювання карт С. Рудницького як інструментів міждисциплінарного аналізу. Учні вчаться читати карти не в якості статичних зображень, а як матеріалізовані форми інтелектуальної діяльності, які виражають певний світогляд, політичні переконання та наукові концепції автора. У цьому контексті карти С. Рудницького дають змогу учням порівнювати етнографічні межі України з політичними реаліями різних періодів, зокрема початку ХХ ст. Така форма роботи формує в учнів здатність аналізувати структуру джерела, інтерпретувати міжрядкові змісти, відчувати зв'язок між історичними подіями та просторовими наслідками, що особливо важливо для розвитку просторової компетентності. Учні можуть створювати власні картографічні реконструкції, застосовуючи принципи, які використовував С. Рудницький, що сприяє формуванню цифрових, дослідницьких та критично-аналітичних умінь.

Більш детальне ознайомлення з геополітичними ідеями С. Рудницького та усвідомлення їхньої актуальності становлять окремий важливий напрям позакласної і позашкільної роботи, що дозволяє учням розуміти не лише історичні аспекти, але й причини сучасних політичних процесів. Праця С. Рудницького «Українська справа зі становища політичної географії» є надзвичайно цінною для учнів 10–11 класів, бо містить обґрунтування територіальної єдності, природної самостійності та культурної цілісності України. Через дискусії, міні-дебати та аналітичні вправи учні можуть осмислити, чому С. Рудницький вважав географію ключовим чинником у формуванні національної ідентичності, і як його ідеї про «геополітичне положення України між Сходом і Заходом» актуальні до сьогодні. Така робота сприяє розвитку громадянської компетентності, оскільки учні вчаться аргументувати позицію, порівнювати історичні та сучасні геополітичні ситуації, аналізувати роль науки в державотворенні.

Тема «Україна на карті світу: погляд Степана Рудницького» дозволяє учням глибше усвідомити, як український простір був сформований у науковому дискурсі початку ХХ століття. Учитель може організувати

факультативне заняття, на якому учні співставлятимуть карти С. Рудницького із сучасними фізичними й політичними картами України, аналізуючи причини відмінностей. Вони можуть побачити, як змінювалися кордони українських земель унаслідок історичних катастроф та політичних рішень, і зрозуміти, як картографічний наратив стає засобом формування культурної пам'яті. Цей напрям позакласної роботи формує просторову, культурну та громадянську компетентності, оскільки навчає учнів розуміти карту як інструмент політичної боротьби, національної самоідентифікації та наукового обґрунтування державності.

Виховний блок «Сандармох: знищення української інтелігенції через долю Степана Рудницького» допомагає учням досягнути моральний вимір історії. Учитель може використати фотографії Соловків, Сандармоху, уривки з кримінальних справ та мемуарів, пояснюючи, як радянська влада проводила політичні репресії проти українських учених [53, с. 29]. Учні вчаться співвідносити події Великого терору з конкретними долями, розуміти трагізм знищення «Розстріляного відродження» та роль інтелігенції у формуванні національної культури. Формуються морально-етичні, громадянські та історичні компетентності, а також здатність до історичної емпатії – однієї з ключових компетентностей у сучасній історичній освіті.

Тематика «Відвага бути українським ученим» дає змогу педагогам збудувати виховний захід навколо моральної постаті С. Рудницького. Аналізуючи його життя, учні можуть зрозуміти, що наукова діяльність не є нейтральною сферою, а часто має політичні та громадянські наслідки. С. Рудницький зберігав вірність своїм ідеям, навіть усвідомлюючи ризики переслідувань, і його постать може стати основою для обговорення тем: професійна честь, моральний вибір, наукова свобода. Така діяльність формує морально-ціннісну, соціально-громадянську та культурну компетентності.

У свою чергу, тема «Наука і репресії: долі українських учених ХХ століття», яку можна запропонувати для факультативного заняття в ЗЗСО, дозволяє усвідомити долю С. Рудницького в ширшому контексті знищення

української інтелектуальної еліти. Учні можуть порівнювати його біографію з біографіями М. Зерова, Л. Курбаса, В. Підмогильного та ін., виокремлюючи спільні риси: інтелектуальна активність, національна зорієнтованість, конфлікт із тоталітарною системою, трагічний фінал. Такий підхід розширює їхнє розуміння історичного процесу та формує здатність досліджувати репресії як системне явище, а не лише як окремі випадки.

Гурткова діяльність на основі творчої спадщини С. Рудницького може включати картографічний гурток «Український простір», де учні створюють цифрові карти, працюють із ГІС-технологіями, аналізують ландшафтні та етнографічні особливості України. Це формує цифрову, просторово-аналітичну, дослідницьку та інформаційну компетентності. Водночас гурток у руслі біографістики «Обличчя української науки» дозволяє працювати з першоджерелами, мемуарами, архівними документами, формуючи текстувально-аналітичні навички, уміння інтерпретувати історичні наративи, проводити біографічне дослідження. Дослідницька студія «Українська наука у світовому контексті» допомагає учням зрозуміти, де розташовується українська наука у глобальній системі знань, і як ідеї С. Рудницького вплинули на розвиток картографії та геополітики у світі.

Таким чином, практичне застосування біографічного підходу на матеріалах з життя і діяльності С. Рудницького доводить його високу ефективність у формуванні ключових компетентностей старшокласників, зокрема громадянської, культурної та просторової. Інтеграція творчої спадщини С. Рудницького в навчально-виховний процес, причому як на уроках історії і громадської освіти, так і у виховні заходи та в позакласну і позашкільну діяльність, дозволяє не лише поглибити зміст вивчення українського минулого, але й показати учням цілісний образ науковця, для якого географія та історія були нерозривними складовими національного світогляду. Використання його картографічних, геополітичних та автобіографічних матеріалів створює умови для розвитку критичного мислення, аналітичних умінь і навичок роботи з різними типами історичних джерел. Біографія С. Рудницького, з її

інтелектуальною глибиною та трагічним фіналом, виконує важливу виховну функцію, спонукаючи учнів до осмислення моральної відповідальності науковця та значення інтелігенції в державотворчих процесах. Впровадження біографічного підходу на прикладі С. Рудницького розширює методичний інструментарій сучасного вчителя та сприяє формуванню в учнів глибокого й цілісного розуміння історії України.

Висновки

Біографічний підхід у навчанні історії є одним із найбільш ефективних методичних інструментів формування культурної компетентності учнів ЗЗСО, зокрема старшокласників. Він не обмежується відтворенням історичних фактів, а спрямований на осмислення історії через життя конкретних людей – діячів науки, культури, політики і громадського життя. Такий підхід робить історичний матеріал більш доступним, емоційно значущим і світоглядно орієнтованим, що особливо важливо для сучасної школи, яка працює на засадах компетентнісної парадигми.

Аналіз теоретичних джерел показав, що біографістика як педагогічний напрям має тривалу традицію в українській освіті, однак в умовах Нової української школи отримує оновлене змістове наповнення. Під впливом компетентнісного підходу змінюється не лише роль біографічного матеріалу, а й форми його подачі, методи опрацювання та механізми інтеграції в освітній процес. Дослідження показало, що біографічні тексти здатні формувати в учнів здатність до морально ціннісного судження, критичного мислення, історичної емпатії та усвідомлення багатовимірності людської діяльності в контексті історичних подій.

На прикладі життя і наукової діяльності С. Рудницького доведено, що особистісний історичний наратив може стати потужною дидактичною платформою для розвитку культурної компетентності. С. Рудницький поєднав у своїй діяльності географію, історію, картографію, геополітику, педагогіку та націєтворчі ідеї. Така багатовекторність робить його постать надзвичайно зручною для міждисциплінарного вивчення, зокрема в інтегрованих уроках історії та географії тощо. Учні, аналізуючи його погляди на територію, кордони, етнічний простір і розвиток української державності, здобувають уміння пов'язувати історичні явища з просторовими характеристиками, що є ключовим компонентом культурної та громадянської компетентностей.

Проведений аналіз довів, що використання спадщини С. Рудницького в навчанні сприяє формуванню історичного мислення в його сучасному,

комплексному розумінні. Його карти дають можливість учням навчитися «читати простір» як історичне явище, а порівняння його картографічних матеріалів із сучасними картами формує здатність критично інтерпретувати зміни територій і політичних кордонів. Геополітичні праці С. Рудницького, особливо «Українська справа зі становища політичної географії», дають змогу учням простежити, як наука впливає на формування національної свідомості, державницького мислення та політичної культури.

Особлива увага в дипломній роботі була приділена виховному аспекту біографічного підходу. Доля С. Рудницького як репресованого науковця, розстріляного в Сандармосі, відкриває можливість для формування в учнів моральної чутливості, здатності до співпереживання, усвідомлення трагедії «Розстріляного відродження» та механізмів знищення інтелігенції тоталітарними режимами. Цей виховний компонент є надзвичайно важливим у формуванні ціннісних орієнтацій сучасної молоді та зміцненні національної пам'яті.

Практична частина дослідження підтвердила, що біографічний підхід може бути успішно реалізований не лише в рамках традиційного уроку, а й у позакласній і позашкільній діяльності, в роботі історичних та краєзнавчих гуртків, у виховних заходах і тематичних проєктах тощо. Зокрема, використання біографії С. Рудницького дозволяє проводити інтелектуальні дискусії, організовувати проєктно-дослідницьку діяльність, здійснювати картографічні реконструкції, створювати учнівські наукові проєкти та творчі роботи. Це значно розширює виховний простір школи та стимулює учнів до більш глибокого інтересу до української історії та взагалі наукової діяльності.

Дослідження також встановило, що формування культурної компетентності є неможливим без осмисленої роботи з джерелами. Біографічні тексти, праці самого С. Рудницького, його карти, листування, спогади сучасників, документи періоду репресій та ін. – усе це створює багатий змістовий простір для роботи з історичними матеріалами різного типу. Використання таких джерел сприяє розвитку вміння аналізувати, порівнювати,

інтерпретувати та робити власні висновки на основі фактів, що є ключовими показниками сформованої культурної компетентності.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що біографічний підхід, реалізований на матеріалі життя і творчості С. Рудницького, має значний методичний потенціал для сучасної історичної освіти. Він сприяє не лише засвоєнню знань, але й розвитку культурної та громадянської ідентичності, формуванню емоційно-ціннісного ставлення до національної історії, розвитку критичного мислення та здатності працювати з історичною інформацією. Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані вчителями історії у практиці старшої школи, оскільки поєднують традиційні та інноваційні підходи до подання навчального матеріалу.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що біографічний підхід є ефективним інструментом формування культурної компетентності учнів, а постать С. Рудницького – прикладом, який дозволяє поєднати наукову глибину, історичний зміст, виховний потенціал та методичну практичність. Використання його біографії у шкільній історичній освіті сприяє тому, щоб учні не лише знали події минулого, але й усвідомлювали роль особистості в історії, значення наукової спадщини для розвитку національної культури та важливість збереження історичної пам'яті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Нормативно-правові документи в галузі освіти.

1. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-п#Text>
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів (історії та громадянської освіти) у закладах загальної середньої освіти у 2025/2026 навчальному році: лист МОН України від 30.08.2025 № 1/9-423. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykkladannia-navchalnykh-predmetiv-intehrovanykh-kursiv-u-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-u-20252026-navchalnomu-rotsi>
3. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: схв. розпорядженням КМУ від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-п#Text>
4. Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти: Наказ МОН України від 13.04.2011 № 329. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0566-11>
5. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: затверджений наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 29.08.2024 № 1255. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-profesiinoho-standartu-vchytel-zakladu-zahalnoi-serednoi-osvity>
6. Стратегія національно-патріотичного виховання, затверджена Указом Президента України від 18 травня 2019 р. № 286/2019 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019>
7. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

8. Закон України «Про повну загальну середню освіту» від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>

9. Навчальна програма з географії для 6–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (затверджена Наказом МОН України від 07.06.2017 № 804). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf>

10. Навчальна програма з історії України для 10–11 класів закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту, профільний рівень). Київ: МОН України, 2017. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi>

II. Праці Степана Рудницького.

11. Левенко Ш. [Рудницький С.] Чому ми хочемо самостійної України? / під ред. М. Залізняка. Львів: Накладом Видавництва, 1916. 48 с. (Політична бібліотека).

12. Рудницький С. *Ukraina. Land und Volk* / Україна. Краї і нарід. Відень. 1916. 44 с.

13. Рудницький С. Декілька заміток до справи районізації України. *Історія української географії*. Тернопіль, 2000. Вип. 2. С. 43–49.

14. Рудницький С. Історичний розвиток та структура географічної науки. *Історія української географії*. Тернопіль, 1999. Вип.1 С. 31–46.

15. Рудницький С. Коротка географія України. Ч. 1. Фізична географія. Київ; Львів, 1910. 168 с.

16. Рудницький С. Нинішня географія. Львів, 1905. 33 с.

17. Рудницький С. Основи землезнання України. Харків: Червоний шлях, 1924. 251 с.

18. Рудницький С. Початкова географія України. Філадельфія: Вид “Київ”, 1958. 216 с.

19. Рудницький С. Початкова географія для народніх шкіл. Львів: Українська школа, 1919. 120 с.

20. Рудницький С. Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання. *У кн: Шаблій О. Академік Степан Рудницький. Львів–Мюнхен, 1994. С. 104–120.*
21. Рудницький С. Проблеми географії України. *Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ. Львів, 1919. Т. XVIII–XIX. С. 1–85.*
22. Рудницький С. Україна – наш рідний край. Львів: НТШ, 1917. 136 с.
23. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. Берлін, 1923. 282 с.
24. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України. Львів: Світ, 1994. 416 с.
25. Рудницький С. Чому це так? *Воля. Відень, 1920. Т. 2. Ч. 2. С. 54–62.*
26. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? Упор., передмова О.І. Шаблія. Львів: Світ, 1994. 416 с.
27. Рудницький С. Світова війна в цифрах. Просвіта. Відень, 1915. С. 82–87.

III. Епістолярна спадщина.

28. Листи С. Рудницького до І. Крип'якевича (12.10.1928–9.9.1930). *У кн: Шаблій О. Академік Степан Рудницький. Львів–Мюнхен, 1994. С. 120–128.*
29. Листи Степана Рудницького до Софії та Станислава Дністрянських (1926–1932) / Упорядкування, вступна стаття та примітки Миколи Мушинки. Едмонтон : Видавництво Канадського інституту українських студій, Альбертський університет, 1991. 110 с.
30. Листування Степана Рудницького / Упорядкування, вступ. стаття, примітки Павла Штойка; відп. ред. Олег Купчинський. Львів : Наукове товариство ім. Шевченка, 2006. 188 с.

IV. Картографічні матеріали.

31. Рудницький С. Етнографічна карта України [Карта] / уложив С. Рудницький. Відень: Вид-во «Фрейтаг і Берндт», 1918. 1 арк.

32. Рудницький С. Оглядова карта українських земель [Карта] / уложив С. Рудницький. Відень: К. М. М., 1915. 1 арк.
33. Рудницький С. Фізична карта України [Карта] / уложив С. Рудницький. Відень: Вид-во «Фрейтаг і Берндт», 1917. 1 арк.
34. Інститут географії Національної академії наук України. Україна. Політико-адміністративна карта. Національний атлас України. Київ, 2018. 1 арк.
35. Адміністративно-територіальний устрій України (настільна карта) – Інститут передових технологій (ІПТ). Київ, 2023. 1 арк.

V. Монографії та статті.

36. Байцар А. Степан Рудницький – засновник української наукової географії, картографії та географії України. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. Львів, 2010. Вип. 38. С. 15–20.
37. Вісьтак О, Одлежук О. Внесок Степана Рудницького у військову і політичну географію та геополітику. *Історія української географії*. Київ, 2017. Вип. 36. С. 36–45.
38. Ковалевська О. 100-річний ювілей нереалізованої ідеї: концепція «Балто-Чорноморського союзу» в працях Степана Рудницького і сучасні перспективи. *Регіональна історія України*. Київ, 2018. Вип. 12. С. 329–345.
39. Котик Л. Економіко-географічні ідеї у працях і листуванні академіка Степана Рудницького. *Історія української географії*. Тернопіль, 2017. Вип. 36. С. 45–53.
40. Попик В. І. Біографістика як галузь історичної науки. *Українська біографістика*. Київ, 1996. Вип. 1. С. 10–15.
41. Ровенчак І., Тимчук О. Географія релігії у працях академіка Степана Рудницького. *Історія української географії*. Київ, 2017. Вип. 36. С. 32–36.
42. Рубльов О. Фундатор української географічної науки: Степан Рудницький – людина й учений. *Регіональна історія України*. Збірник наукових статей. Київ, 2018. Вип 12. С. 207–304.

43. Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. Монографія / За заг. редакцією В.І. Сергійчука. Київ. Українська Видавнича Спілка, 2003. 245 с.

44. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ: БМТ, 1996. 240 с.

45. Шаблій О.І. Академік Степан Рудницький. У кн: Шаблій О.І. Суспільна географія. Книга 1. Проблеми теорії, історії та методики дослідження. Львів, 2015. С. 444–484. (814 с.).

46. Шаблій О. Академік Степан Рудницький – фундатор національної географії і картографії. *Історія української географії*. Тернопіль, 2017. Вип. 36. С. 8–17.

47. Штойко П. Методологія географічної науки в епістолярній спадщині Степана Рудницького. *Історія української географії*. Тернопіль, 2017. Вип. 36. С. 17–22.

48. Штойко П. Степан Рудницький (1877–1937): Життєписно-бібліографічний нарис / П. Штойко ; відп. ред. О. Купчинський. Львів. 1997. 184с.

49. Winichakul Thongchai. Siam Mapped: A History of the Geo-Body of a Nation. Honolulu: University of Hawaii Press, 1994. 240 p.

50. Stebelsky I. Placing Ukraine on the Map: Stepan Rudnytsky's Nation-Building Geography. Kingston: Association of Ukrainian Geographers, 2014. 64 p.

VI. Навчально-методичні видання, посібники

51. Генкал С. Структура біологічної компетентності учнів профільних класів. *Рідна школа*. Київ, 2012. № 4. С. 46–50.

52. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків: Ранок, 2021. 256 с.

53. Дічек Н. Біографіка освітня як дієвий інструмент збереження і творення історичної пам'яті нації. *Педагогічна газета*. Київ, 2019. № 5. С. 4–7.

54. Дунаєва О. Картографічна компетентність здобувачів освіти – запорука освіченості особистості. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2020. Вип. 186. С. 115–119.

55. Коляда Н. Педагогічна біографіка як проблема наукових досліджень та освітньої практики. *Історико-педагогічний альманах*. Умань, 2013. Вип. 2. С. 20–28.

56. Левада О., Іванова В., Непша О. Формування картографічних компетентностей в шкільному курсі географії. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Мелітополь, 2018. С. 75–81.

57. Носаченко В. М., Розсоха А. П. Професійна підготовка майбутніх учителів географії: картографічна складова: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2016. 214 с.

58. Пометун О.І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

59. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Рудницький С. Оглядова карта українських земель

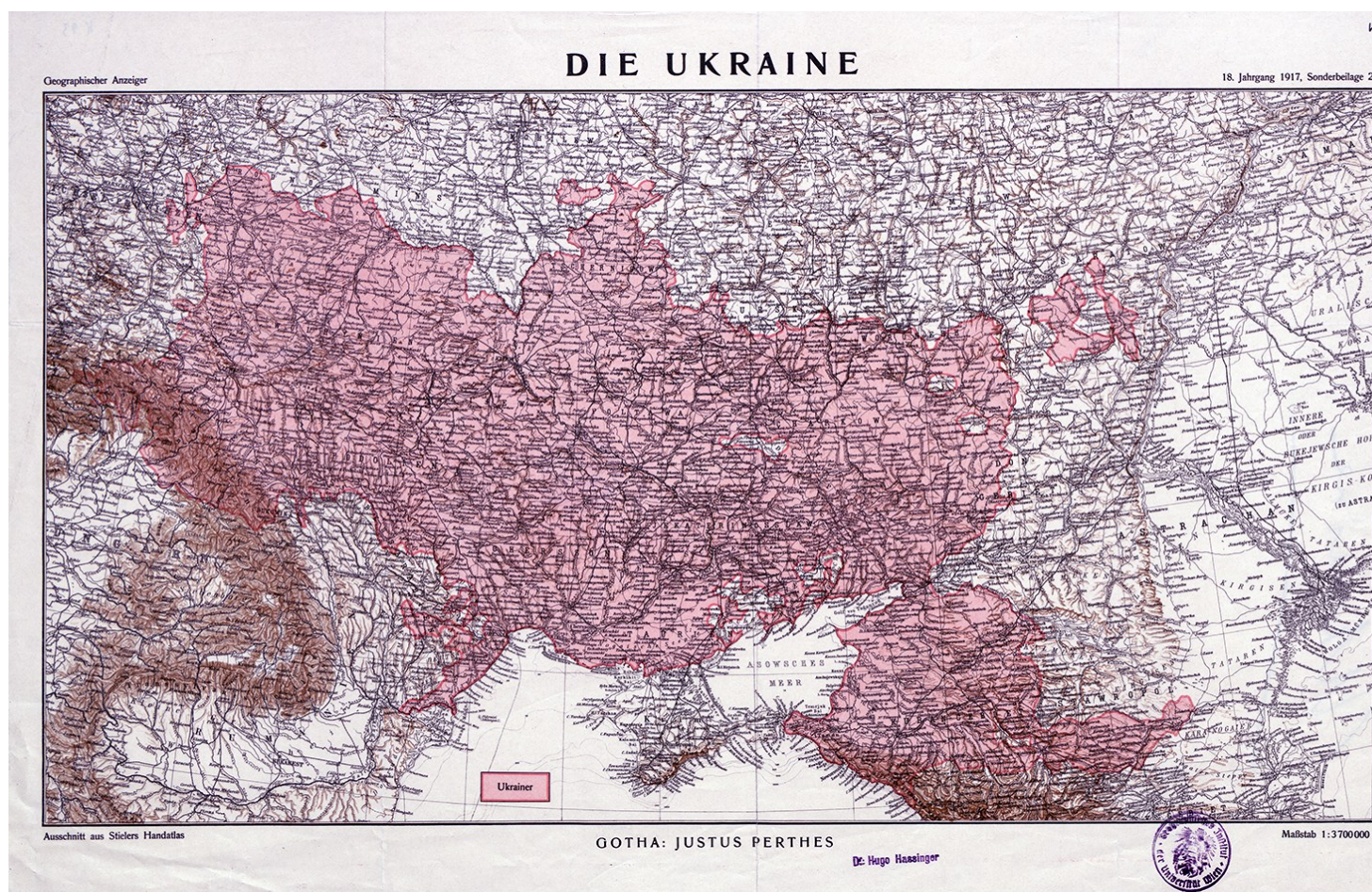
Етнографічна карта України

Die ukrainische Volksrepublik in ihren voraussichtlichen Grenzen

Джерело: <https://baitsar.blogspot.com/2016/12/1914-1921.html>

Рудницький С. Фізична карта України

Джерело: <https://baitsar.blogspot.com/2016/12/1914-1921.html>

Національний атлас України

Джерело: https://kgf.com.ua/index.php?route=product/product&product_id=777

ДОДАТОК Д.

План-конспект факультативного заняття (Історія України + Географія).

Тема «Степан Рудницький – архітектор українського простору».

Етап заняття	Діяльність учителя	Діяльність учнів	Компетентнісний вимір
I. Організаційний момент (2 хв.)	Привітання. Актуалізація уваги. Учитель зазначає, що історія твориться не лише на полі бою, а й у кабінетах вчених, які обґрунтовують право нації на існування.	Готують робочі місця, об'єднуються у мікрогрупи.	Соціальна та комунікативна компетентності.
II. Мотивація та актуалізація (5 хв.)	Прийом «Історична провокація»: Учитель демонструє політичну карту Європи 1914 року (де України немає) та етнографічну карту Рудницького 1916 року. Запитання: «Уявіть, що ви дипломат УНР у 1919 році в Парижі. Вашої держави немає на офіційних картах світу. Який документ ви покладете на стіл, щоб довести, що Україна існує?».	Розглядають карти. Висувають припущення, що карта може бути доказом існування нації. Усвідомлюють проблему відсутності політичного визнання.	Історична, громадянська, інформаційна компетентності.
III. Вивчення нового матеріалу (25 хв.)	1. Міні-лекція «Географія як зброя» (5 хв). Розповідь про те, як Рудницький у працях «Україна:	Слухають, фіксують ключові тези. Працюють з джерелами. Визначають	Історична, просторова (картографічна), громадянська компетентності.

Етап заняття	Діяльність учителя	Діяльність учнів	Компетентнісний вимір
	земля і народ» та «Чому ми хочемо самостійної України?» науково обґрунтував межі розселення українців, що стало базою для кордонів УНР та ЗУНР. 2. Робота в групах «Історична лабораторія» (12 хв). <i>Учитель роздає копії історичних джерел.</i> Група 1 (Історики): Аналізують уривок з праці «Українська справа...». Шукають аргументи Рудницького щодо необхідності незалежності (економічні, безпекові). Група 2 (Геополітики): Працюють з картою Рудницького. Порівнюють її межі (Кубань, Крим, Холмщина) з кордонами сучасної України. Визначають, які історичні землі втрачено. Група 3 (Аналітики): Аналізують реакцію сусідніх держав (Росії, Польщі) на	політичний підтекст наукової праці. Зіставляють історичні карти із сучасними адміністративними Виявляють причинно-наслідкові зв'язки між наукою та репресіями. Спікери груп презентують висновки. Клас бере участь у міні-дискусії.	Розвиток критичного мислення (аналіз джерел).

Етап заняття	Діяльність учителя	Діяльність учнів	Компетентнісний вимір
	карти Рудницького. Чому його наука була для них небезпечною?. 3. Презентація та обговорення (8 хв). Коментує виступи, акцентуючи на тому, що Рудницький створив «географічний паспорт» України.		
IV. Закріплення та рефлексія (10 хв.)	Метод «Коло ідей» (або дискусія). Ставить проблемне запитання: «Чи можна вважати Степана Рудницького одним із "батьків-засновників" української держави нарівні з Грушевським чи Петлюрою?» Акцентує на трагічній долі вченого (Сандармох) як платі за його українську позицію.	Висловлюють власні думки, аргументують їх фактами, отриманими на уроці. Оцінюють роль особистості в історії. Роблять висновки про небезпеку імперської політики для науки.	Громадянська, культурна компетентності. Уміння аргументувати власну позицію.
V. Домашнє завдання (3 хв.)	1. Написати есе: «Карта як політичний маніфест: уроки Степана Рудницького». 2. (За бажанням): Знайти в інтернеті сучасні цифрові карти України і	Записують завдання.	Інформаційно-цифрова компетентність.

Етап заняття	Діяльність учителя	Діяльність учнів	Компетентнісний вимір
	порівняти їх з картою Рудницького (візуально), знайшовши 3 ключові відмінності.		